

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Вовчок Марко. Народні оповідання. Повісті «Інститутка», «Три доли». – К.: Наукова думка, 2001. – 252 с.
2. Вовчок Марко. Рассказы из русского народного быта. – Симферополь: «Таврия», 1977. – 185 с.
3. Кемпбел Дж. Герой із тисячею облич. – К.: ВД «Альтернативи», 1999. – 392 с.
4. Нойман Е. Походження і розвиток свідомості. – М.: Рефл-бук; К.: Ваклер, 1998. – 464 с.
5. Фрейд З. Спогади Леонардо Да Вінчі про раннє дитинство / пер. з нім. Р. Додельцева, – СПб.: «Азбука-класика», 2006. – 224 с.
6. Шевченко Т. Зібрання творів: У 6 т. – К., 2003. – Т. 1: Поезія 1837–1847. – 784 с.
7. Шевченко Т. Зібрання творів: У 6 т. – К., 2003. – Т. 2: Поезія 1847–1861. – 784 с.
8. Юнг К. Г. Алхімія снів. – СПб.: Тимошка, 1997. – 352 с.
9. Юнг К. Г. Душа і міф: шість архетипів / Пер. з англ. – К.: Державна бібліотека України для юнацтва, 1996. – 384 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Богданова Любов Миколаївна – аспірантка кафедри української літератури КДПУ ім. В. Винниченка

Наукові інтереси: література доби модернізму, аналітична психологія.

НЕВІДОМЕ ЛИСТУВАННЯ І. ТОБІЛЕВИЧА (КАРПЕНКА-КАРОГО) ДО С. ЄФРЕМОВА

Світлана БРОНЗА (Кіровоград)

У статті показано невідоме до цього часу листування І. Тобілевича (Карпенка-Карого) до С. Єфремова, що відкриває не тільки цікаві факти життя письменника і актора [Карпенка-Карого], а й епоху, у якій він творив. До листів додані детальні коментарі.

In article is shown, unknown before the I. Tobilevych's (Karpenko-Kariy's) correspondence to F. Yefremoff, which is opening just not only interesting facts of writer's and actor's life, but the epoch, when he created (performed), also.

Епістолярна спадщина видатного драматурга і актора І. Карпенка-Карого розпорошена по різних книжках, газетах, журналах, що виходили у минулому столітті, бібліотеках, музеях та архівах. Лише незначна частина листів (68) увійшла до III тому “Творів І. Карпенка-Карого (І. К. Тобілевича)” у 1961 році, упорядкування Л. Ф. Стеценка, пізніше у 1985 році трьохтомник було перевидано І. Киричком.

Але й серед тих листів, що друкували вищезгадані упорядники, про листування І. Карпенка-Карого до С. Єфремова й згадки немає. Кілька разів у “Літописі життя і творчості І. К. Карпенка-Карого (І. К. Тобілевича)” Ольга Цибаньова їх цитує так: “у листі до знайомого” [12, с. 306] або, в кращому випадку, “у листі до знайомого літератора” [12, с. 333, 337], посилаючись на дослідження Л. Стеценка. [8, с. 67, 113, 125]

Початок листування І. Карпенка-Карого і С. Єфремова припадає на 1900 рік, це дає підстави вважати, що зародилось воно не без втручання Є. Чикаленка, давнього товариша І. Карпенка-Карого, однокласника М. Садовського, який з 1900 року переїхав на роботу до Києва з Одеси й працював разом з С. Єфремовим. Розпочав його С. Єфремов, йому потрібні були додатки “до його [Карпенка-Карого] життєпису, що надрукував був О. Лотоцький у київській газеті “Жизнь и искусство” [4, с. 339], для “народного видання”.

Потім до спадщини І. Карпенка-Карого С. Єфремов звертався багато разів. Досить розлогу його літературну характеристику він друкував ще 1908 року в газеті “Рада” (№№ 200–203, 206, 207); того ж року стаття вийшла окремим виданням. Наступного року у тій же таки газеті С. Єфремов умістив дві статті про Карпенка-Карого (№№ 198, 199). Завершенням роботи над творчістю драматурга стала монографія “Карпенко-Карий. Критично-біографічний нарис” (1924 р.) [3, с. 342], де С. Єфремов багато цитує з листування І. Карпенка-Карого.

У свою чергу І. Карпенко-Карий в особі С. Єфремова знаходить доброго друга, якому розповідає і про всі свої видавничі справи: “...IV том повинен вийти на днях, хоча я добре не знаю, що з ним робиться, бо вже два тижні, за турботами, в друкарню і не заглядав...” (лист від 31 січня 1903 р.); і про акторську діяльність, про удачі та проблеми трупи: “...Взагалі ми заробили. Погано тільки те, що грали 38 спектаклів, а проживали тут 64 дні. Кропивницький об’явив нам, що він кида трупу...” (лист з Москви від 12 квітня 1901 р.); і наскрізно про дітей: “Всі мої з’їхались, а я од’їжджаю. Сумно на душі, бо треба розрізнитися надовго, особливо з дівчатами, на котрих я ще добре і не надивився – будучи зайнятий бумагомаранням...” (лист від 27 червня 1903 р.); скаржитись і на господарські турботи: “Сильні дощі попсували мою озимину і я маю огорченіє: ходжу біля озимини, що лежить на землі, та зітхаю. Покликав дядьків на пораду, рішили викосить; а як почали косить і носить скошене, то всім стало жаль – і рішили не косить. Тепер щодня бігаю дивитись – чи росте скошене! Тут не потеря грає ролю, бо всієї тієї озимини ” д., а хліборобська любов, якою я повен з давніх давен...” (лист без точної дати – літо 1902 р.); про творчу роботу: “Тільки оце зараз скінчив і четвертий раз переписав “Гандзю”, а не одривався од неї думками і на хвилину, навіть не їздив ще ні разу в город, хоч як було треба, через це і не писав Вам...” (лист той же); і потім майже в кожному листі буде скаржитись на цензуру, яка 8 місяців не дозволяла до постановки на сцені “Гандзі”; мали місце і розходження в поглядах стосовно Японської війни: “...Я дуже шкодую, що між нами лягла тінь непорозуміння, але не думаю, щоб воно було таке глибоке, щоб помішало в других питаннях ширими відносинами...” (лист з Житомира за 1–4 квітня 1905 р.) і т.ін.

Коли С. Єфремов від’їжджав з України, листування не припинялось, Карпенко-Карий писав Дурдуківському Володимирі Федоровичу, колезі та близькому родичу С. Єфремова (див. нижче).

Отже, маємо 25 листів І. Карпенка-Карого до С. Єфремова з жовтня 1900 по квітень 1905 років. Оригінали листів зберігаються у Відділі рукописних фондів та текстології Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України в особовому фонді С. Єфремова (№№ 423–447).

Серед кореспонденції І. Карпенка-Карого виділяємо: 1) листи на звичайних аркушах паперу; 2) короткі листи на спеціальних листівках – “Открытое письмо”. Усі листи написано чорним чорнилом, розбірливим почерком, який легко читається.

Уся кореспонденція І. Карпенка-Карого датована, за винятком двох листів: про лист № 5 є згадка у “Літописі життя і творчості І. К. Карпенка-Карого (І. К. Тобілевича)” О. Цибаньової з такою датою: “Літо” 1902 року [10, с. 337], лист № 25 довелося датувати за змістом. Майже на всіх листах рукою С. Єфремова у лівому верхньому вуглі першої сторінки листа поставлено дві дати – “дістав”, тобто – отримав, та “відповів”. Отож, на останній лист Карпенка-Карого С. Єфремов відповів 6 квітня 1905 року, а оскільки трупа П. Саксаганського, М. Садовського та І. Карпенка-Карого з 7 березня по квітень 1905 року гастролювала в Житомирі [10, с. 406–410], то, відповідно, лист був написаний 1–4 квітня з Житомира.

Майже всі листи датовані однаково: перед початком тексту посередині. Листи № 15 від 15 липня 1903 року та Відкритий лист № 24 від 2 листопада 1904 року датовані автором в самому кінці тексту.

У публікації листів авторську дату й місце написання розташовано так, як в оригіналі. Незалежно від наявності в листі авторської дати, праворуч курсивом над авторським текстом подано дату, звірену упорядником.

У примітках після кожного листа подана легенда (місце його зберігання) та його особливості: помітки одержувача. У коментарях після листів розкривається зміст подій, про які йдеться, розшифровуються імена та назви.

У листах максимально збережено особливості авторської лексики. Зміни відповідно до сучасних правописних норм внесено в таких випадках: 1) написання слів разом, окремо, через дефіс (*якби* замість *як би* у авторському тексті, *по слову* замість *послову*, *за кордон* замість *закордон*, *була б* замість *була-б* і т.п.); 2) вживання апострофа та м'якого знака (*п'еса* замість *піеса*, *Харків* замість *Харьків* і т.п.); 3) вживання російської букви *ы* змінено на українську (*перший* замість *першый*, *причепилося* замість *причыпылосья*); змінено написання слів з *ъ* (*виправив* замість *виправивъ*). Крім того, переважно у тих позиціях, де через розділові знаки можливе подвійне тлумачення змісту, пунктуацію в листах виправлено відповідно до сучасних норм. Оскільки в авторських текстах назви творів, газет, видавництва писалися в лапках і, частіше, без лапок, у публікації вони подані в лапках. Відповідно до сучасних правил передано також пряму мову.

Сподіваємось, що публікація цих листів викличе інтерес у науковців та читачів, оскільки для повного відтворення духовного образу найкращого нашого драматурга І. К. Тобілевича (Карпенка-Карого) необхідний

найважливіший і найцікавіший матеріал – це його листування, бо в ньому висвітлено не тільки життя письменника, а й умови, в яких творилася і розвивалася наша культура.

1. До С. ЄФРЕМОВА

4 октября 1900 г., Николаев

4 жовтня 1900 р.

Шановний добродію!

Листа Вашого отобрав і, згоджуючись цілком з Вашими думками, переконав в тім і своїх товаришів.

Посилаю Вам портрети, які були. Моя карточка давня, другої не маю, але зараз піду і здійму із себе карточку, котру і вишлю на днях.

Щодо біографії моєї, котру добродій Олександр Лот¹: хотів доповнить, то я нічого не маю від себе додати, хіба те, що я п'ять років працював як хлібороб і працював власними руками від ранньої до вечірньої зорі поруч і нарівні з народом, що й дало мені найбільше спроможності познайомитись з життям, про котре пишу. Багато є чого цікавого з часів моєї зсилки, і життя на Дону², але це тепер не приходитьсь писати, бо, може, й не дозволять.

“Хазяїна”³ привезу в Київ і дам Вам для народного видання⁴, якщо, прочитавши, найдете його підходящим.

Бувайте здорові.

Ваш Іван Тобілевич

Відділ рукописних фондів та текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України – Ф. 120. – № 423.

¹ ... Олександр Лот... Лотоцький Олександр Гнатович (1870–1939) – письменник, публіцист, видавець, громадський діяч. Член Київської Старої Громади, співзасновник товариства “Вік”, лідер української громади в Петербурзі, де проживав з 1900 року. Спільно з П. Стебницьким вони клопоталися перед цензурними установами про українські рукописи, затверджували статuti громадських організацій, реалізовували літературні проекти. О.Лотоцький надрукував життєпис І. Карпенка-Карого у київській газеті “Жизнь и искусство” [3, с. 339].

² ...з життя моєї зсилки, з життя на Дону... Йдеться про роки заслання І. Карпенка-Карого з 22 травня 1884 року по березень 1887 року у Новочеркаську під гласним наглядом поліції “в избранном месте жительства вне местностей, объявленных в положении усиленной охраны...” В цей період Карпенко-Карий працював у кузні, потім палітурником, а ночами писав п'єси (“Чортова скала”, “Бондарівна”, “Розумний і дурень”, “Наймичка”, “Безталанна”, “Мартин Боруля”). [12, с. 34–35]

³ ... “Хазяїна”... П'єса І. К. Карпенка-Карого, написана у 1900 р.

⁴ ... для народного видання... Комедія “Хазяїн” вийшла окремою книжечкою в кінці 1902 р.

2. До С. ЄФРЕМОВА

16 октября 1900 г.

16 жовтня 1900 р.

Шановний добродію Сергій А[лександрович]!

Посилаю Вам свіжо зняту мою карточку. Мені здається, що вона більше схожа зі мною, ніж та, що я Вам послав. Коли і Вам здається, що це карточка краща і є ще час зробити з неї кліше, то було б гаразд.

Ваш Іван Тобілевич

21 виїжджаємо у Лубни, там пробудемо десять день, а потім в Ніжин¹, а 15 ноября і до Вас в Київ.

Відділ рукописних фондів та текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України – Ф. 120. – № 424.

¹...21 виїжджаємо в Лубни..., а потім в Ніжин... Трупа П.Саксаганського і М.Садовського за участю М. Заньковецької, М. Кропивницького і І. Карпенка-Карого не від'їжджала у Лубни і Ніжин, до 19 жовтня гастролювали у Миколаєві, потім Карпенко-Карий їздив у Єлисаветград, а 14 листопада з трупю приїхав на гастролі до Києва. [11, с. 292–293]

3. До С. ЄФРЕМОВА

12 апреля 1901 г., Москва

12 квітня 1901 р.

Дорогі мої, кохані спільщики!

Вибачайте, що не написав Вам і досі ні одного листа. Щоденний скрут – не дає часу угору глянути. Слава Богу, що вже кінчається скоро мука¹: 16 апр[еля] виїду додому і буду одпочивать не менше 1¹/₂ місяця.

Так довго грать, як ми цей рік граємо, без спочивку – не можна: нерви роз'ялюпались, і сум, що наганяє московська обстановка, ще більше допікає і томить, ніж праця.

Душа моя прагне мерцій добратись до рідного краю.

Якби не сім'я, серед котрої забуваєш, що на чужині, то я б тут не прожив і двох тижнів. Чужа хата і чужі люде тут найбільше дають себе почувати.

П'єси, що мають сякий-такий зміст, публичность не валять, бо языка ніхто не розуміє і на виставах, особливо моїх п'єс, очевидячки, всі скучають. Посилаю вам зразки рецензій². Це ще добрі, бувають і гірші. П'єси з гарним змістом сердять московську пресу, а дурацькі п'єси, – як “Паливода”³ – їм подобаються. Така ж пісня як і скрізь у всіх Зойлів⁴ нашого театру. “Циганка Аза”⁵ має поспіх... Заньковецька вабить публіку, а решта – хоч би їх і не було.

Взагалі ми заробили. Погано тільки те, що грали 38 спектаклів, а проживали тут 64 дні. Кропивницький об'явив нам, що він кидат[є] трупу, будучи незадоволений: “Мои пьесы плохо обставляются”; “Мои пьесы или фатальны или не годятся”; “Может, справді ви выросли, а я ззаді остався”; “П'єси Старицького⁶ і Карпенка⁷ обставляются так же как и прежде, а мої не так”; “П'єси мої не ідуть, наприклад: “Вуса”, “Перед волею”⁸; “Марія Конст[антинівна]⁹ виявила как-то, что пьеса эта безнравственна. Я писав многим рецензентам, просив їх написать, в чем видна эта безнравственность, и никто этого не найшов”. “Певучий репертуар вы игнорируете, а я против того, чтобы изгонять пение из малорусской пьесы. Я вижу только в пении и этнографии физиономию малорусского театра”; “Никогда я не брався морализировать публику – это не моє діло”.

Багато ще дурущів говорив маститий артист і все то записано в протоколі, копію котрого я Вам пришлю. Коли давно читали, то прошу Вас прочитайте – “Село Степанчиково и его обитатели”, соч. Достоевского¹⁰. Там є почтенний чоловік Фома Фомич¹¹, котрий послужив, очевидно, для М. Л.¹² зразком, і все його поведження з нами ви цілком зрозумієте і нравственный вид М. Л. з'явиться перед Вами во всій своїй красі, як на долоні.

Ми собі думали, що все добре, годили йому, як боляці, а він виношував в своїй душі якийсь гній і виплював його неждано негадано. Протокол буде містити в собі все, що йому говорили, і що він відповідав. Цікавий документ.

Бувайте здорові.

Як “Корифеї”¹³ будуть готові, то вишліть мені на ст. Шестаковку Ю.З.Ж.Д. Одесская линия. Заказна кореспонд. – Єлисаветград, Херс. губ. собст. дом на Быковой.

Будем живі побачимся.

Любящий Вас

Іван Тобілевич.

Відділ рукописних фондів та текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України – Ф. 120. – № 425. Зверху в лівому вуглі першої сторінки листа рукою С. Єфремова написано: Дістав 15/IV 901, відправив 21/IV 901, нижче підпис – йдеться про дату отримання листа та відповіді на нього.

¹... *Слава Богу, що вже кінчається скоро мука...* З 20 лютого по 15 квітня 1901 року трупа Кропивницького під керівництвом Садовського і Саксаганського гастролювала у Москві. З Москви до Єлисаветграда Карпенко-Карий прибув 18 квітня 1901 року [12, с. 300–305].

²...*посилаю вам зразки рецензій...* У листі збереглися кілька газетних вирізок з рецензіями на виставу “Хазяїн” Карпенко-Карого. Наведемо нижче рецензію, надруковану у газеті “Театральные известия” № 1199 за 28 лютого 1901 року: Театр Эрмитаж. “Хозяин” (Комедия в 4 действ. Карпенко-Карого). “Автор многих пьес Карпенко-Карый обогатил малорусскую литературу прелестным произведением, это – “Хозяин”, комедия, поставленная 24-го февраля. Фабула и типы в комедии не новы, но суть не в том. Важна детальная разработка выведенных лиц и естественное положение их в общем ходе пьесы. Этого автор достиг в совершенстве.

Перед зрителем так и вставали живые люди: Терентий Гаврилович Пузырь (*сам автор*) – миллионер хозяин, разбогатевший путем жадности, притеснения окрестного люда и всяких неправд, – словом “кулак”, для которого деньги существуют только ради денег, и который бывает добр только тогда, когда сделанное им добро приносит ему двойную пользу.

Нечего и говорить, что исполнение автором этой роли было прекрасное.

Достойными партнерами его были гг. Садовский и Саксаганский. Феноген и Лыхтаренко (гг. Садовский) – оба плуты, ухитряющиеся обделывать своего “хозяина” так, что он сам бы мог позавидовать им. Замечательно хороша сцена, когда Лыхтаренко поучает Феногена и развивает теорию их общего принципа “бери” перед изумленным своим товарищем. – Где ты який (такий. – С. Б.) взялся! – восклицает в восхищении последний. Вообще между Лыхтаренко и Феногеном есть много интересных сцен, удачно проведенных исполнителями.

Г. Кропивницкий исполнял роль богатого, родовитого пана Золотницкого. Этот почтенный артист вместе с гримом перерождается в человека, им исполняемого, и до мельчайших подробностей отделяет оттенки характера даваемого типа. Так было и на этот раз. Благородный и добрый пан Золотницкий является в пьесе как-бы контрастом с главным героем.

Г-жи Русаловская и Тобилевич хорошо справились со своими ролями. Первая дала симпатичный образ правдивой девушки, любящей своего отца, но глубоко возмущающейся его поступками. В игре г-жи Русаловской много искренности и задушевности. Следует также отметить талантливое исполнение шахтмейстера Куртца г-ном Позняченко.

Недурен был и г. Загорский в роли жида Маюфеса.

Большому успеху пьесы способствовало то, что она, по-видимому, написана специально для сил этой труппы.

Перед началом был поставлен водевиль “Роковой дебют”, разыгранный весело г-жею Сашиной и г. Ласкавым.” (підписано – Л. Ш.)

Тут же в рубриці “Театральный альбом (Экспромты и посвящения)” надруковано вірш:

И. К. Карпенку-Карому.

С его талантом люд московский
Теперь знакомится... Ей-ей,
Малороссийский он Островский,
Фотограф родины своей...
Его перо лишь правдой дышет,
И чужд ему совсем шаблон...
Он так же славно пьесы пишет,
Как и играет славно он!..

(підписано – Idem).

³...“Паливода”... “Паливода XVIII століття” – комедія-жарт І. Карпенко-Карого, написана у 1893 р.

⁴...*Зойлів...* Зойл – від імені древнього критика Гомера, злий, задрісний критик. [2, с. 612].

⁵... “Циганка Аза”... П’еса М. Старицького, написана у 1888 р.

⁶...*Старицького...* Михайло Петрович Старицький (1840–1904) – письменник, актор, драматург, громадський діяч, голова першого на Україні театрального товариства. Автор п’єс “Чорноморці”, “Ой не ходи, Грицю”, “Крути та не перекручай”, “Циганка Аза”, “Ніч під Івана Купала” тощо.

⁷... *Карпенка...* Мається на увазі І. К. Карпенко-Карий.

⁸ ...“Вуса”, “Перед волею”... П'єси М. Л. Кропивницького – комедія “Вуси” написана у 1885 році за оповіданням О. Стороженка, драма “Перед волею” написана у 1889 році.

⁹ ... Марія Константиновна... Мова йде про М. К. Заньковецьку (1860–1934). Справжнє прізвище Адамовська. На сцені разом з братами Тобілевичами з 1882 року.

¹⁰ ... соч. Достоевского... Федір Михайлович Достоевський (1821–1881) – великий російський письменник, член-кореспондент Петербурзької Академії наук. Автор повістей “Бідні люди”, “Білі ночі”. За участь в гуртку М. В. Петрашевського у 1849 році арештований і вирок – смертна кара був замінений каторгою в Петропавлівській кріпості (1850–854) з подальшою службою рядовим. Після повернення в Петербург написав: “Записки из мертвого моря”, “Преступление и наказание”, “Идиот”, “Братья Карамазовы” та ін.

¹¹ ... Фома Фомич... Головний герой повісті Ф. Достоевського “Село Степанчиково и его обитатели”, написаної у 1859 р.

¹² ... М. Л... Йдеться про Марка Лукича Кропивницького.

¹³ ...Корифеї... Книжка “Корифеи украинской сцены” була видана у друкарні П. Барського в липні 1901 року. В ній вміщено 8 біографій видатних акторів, драматургів і композиторів: М. Кропивницького, М. Старицького, І. Карпенка-Карого, М. Лисенка, М. Заньковецької, Затиркевич-Карпінської, М. Садовського і П. Саксаганського.

4. До С. ЄФРЕМОВА

v
1901 г., хут. Надежда

1 травня 1901 р.

¹
Дорогі мої спільники!

От уже 12 день, як я приїхав додому¹. Гарно тепер на селі: сади цвітуть, пахоцями повно повітря, хліба хороші, трави ще кращі; одно погано: хліба бракує і багато людей голодає, а роботи нема нігде, бо кругом дядько наголо. Панів у нашій околиці нема – один я, та й то, як казав колись дід Юрченко, недоскональний. Так я, хоч і недоскональний, почав всякі роботи: то рови копати, то кирпич різати, то цеглу для погріба возити, то сад перекопувати, то бур'яни згрібати і таким способом дав роботу на тиждень 20 душам... а далі?..

Погано! Цілий тиждень серед дядьків купаюсь, як риба в воді. Що за гострослов наш народ, то тільки слухай та регочи! З лиха сміється, з багатого сміється, з бідного сміється і над собою сміється...

Ох, якби йому дати рідну просвіту, він би поборов і лихо і бідність... та ба! Нічого не читаю і нічого не пишу, бо і охоти серед такої обстановки ні до чого не маю. Одно: тиняюся цілий день серед дядьків, та в саду копаюсь. Позавчора трохи ока не вибив. Зрізував лишні віти з акації ножицями, прив'язаними на довгу тичку, та як смикнув вітку, вітка одпала, а тичка мене в носа, біля самого ока так торохнула, що я кров'ю умився. Нарешті, все благополучно, тільки синяк під оком та садно² на носі!.. Нагадав собі Стецька³: “чи вдарив, – каже, – по снопу, чи ні, а замість снопа вчистив дядька по лисині...” Хай йому хрін з такого робочого! Тепер, коли що роблю, то з великою обережністю, бо одвик, та хапаюсь, а воно й виходить чортбатьказна-що!

Скажу ще кілька слів про нашого “батька”⁴. Чудний та химерний! Ото як я Вам писав, він зрікся своєї трупи, а через три дні після того сказав, що він і не думав зрікатись і кидати, що він так тільки говорив... Слово по слову і він знову остався і ми роз'їхалися найкращими товаришами і приятелями!.. А тільки що буде завтра, не то ми, а й сам “батько” не знає...

Я помітив, що в нашого “батька” баб'ячий характер і з цього все лихо встає. Всі думають, що він дід, а він баба, та ще вередлива! Все, що діялося, треба записати, хоч ради штуки, та не знаю, чи буде охота. Злість, знаєте, пройшла і вже жаль сучої пари батька. Якби можна було ніколи на таких чудодіїв не гніватись, то воно б було гарно, коли ж, не повірите, як дозоля⁵ витребеньками! Якби кому з смирних людей така жінка досталася, то забіг би сердега на край світа... Дивись же знову, яка мила людина цей

“батько”, коли він в добрій згоді і не вередує – зараз йому й вибачають, а він і не кається і починає вередувати та воду виварювати ні з сього, ні з того. Сказано баба!

Бувайте здорові!

Ваш всім серцем Ів. Тобілевич.

Книжки “Корифеї” ще не одбирав. Як там вона поживає. Висилайте [в] Єлисаветград Петру Карповичу Тобілевичу⁶ для передачі мені.

Вся моя сім'я Вам всім шле поклін.

Ставок мій поки що виглядає гарно.

Відділ рукописних фондів та текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України – Ф. 120. – № 426. Зверху в лівому вуглі першої сторінки листа рукою С. Єфремова написано: Дістав 6/V 901, відправив 11/V 901 та підпис.

¹... *От уже 12 день, як приїхав додому...* Після гастролей у Москві з 20 лютого по 15 квітня 1901 року, Карпенко-Карий повернувся 18 квітня на Хутір Надію, де пробув до кінця травня. З 2 червня починаються гастролі трупи Кропивницького під керівництвом Садовського і Саксаганського у Харкові.

²... *садно...* Ссадина, рана, синець. (7; IV; 96)

³... *Нагадав собі Стецька...* Головний герой комедії Г. Квітки-Основ'яненка “Сватання на Гончарівці”.

⁴... *ще кілька слів про нашого “батька”...* Мова йде про М. Л. Кропивницького.

⁵... *дозоля...* Допікати кому-небудь. (7; I; 411).

⁶... *Петру Карповичу Тобілевичу...* Рідний брат І. Карпенко-Карого Петро Карпович Тобілевич (1849–1908) займав посаду секретаря Єлисаветградського поліцейського управління. Жив у Єлисаветграді. В останні роки життя дослужився до “надворного советника” (в цивільній службі чин 7 класу – підполковник). У Петра Карповича було п'ятеро дітей: Павло, Євген, Сергій, Петро та дочка Ксенія. Помер П. Тобілевич у Єлисаветград від епідемії сипного тифу 21 квітня 1908 року на 59 році життя про що свідчать записи в метричній книзі Успенського собору за 1908 рік, котра зберігається в Кіровоградському обласному архіві.

5. До С. О. ЄФРЕМОВА і В. Ф. ДУРДУКІВСЬКОГО¹

Літо 1902 г.

Любі мої, кохані Владимир Федорович і Сергій Александрович!

Простіть, що й досі ні словечком не перекинувся з Вами!

Тільки оце зараз скінчив і четвертий раз переписав “Гандзю”², а не одривався од неї думками і на хвилину, навіть не їздив ще ні разу в город, хоч як було треба, через це і не писав Вам.

“Гандзя” Повість з часів Руїни (1663–1687 р.) в 5 діях”. Назва – повість, зроблена для того, щоб не лаяла критика, хоча драматичного руху доволі єсть. “Гандзю” всі родичі слухали і хвалили. Фон чисто історичний; дух – відповідає часу і мені самому здається, що вона буде слухатися з великою охотою. Після четвертої переписки я вже мало поправляв і лічу язик хорошим. Ні Аввакума, ні Пененжски³ автор, здається не нагадує. Тепер перечитав і в цензуру. Поки пишеш, то все думаєш: коли б Бог поміг одолить роботу; а, написавши, молишся: коли б цензура дозволила! Хоча, на мою думку, нічого нецензурного немає, тим більше, що все діється на правім березі, коли ця частина до Москви не належала.

Накидав кілька етюдів для нової п'єси⁴, але тепер в саду гарно, в степу гарно і так тягне з хати, що великої сили треба – сидіть за столом пишати і слухати соловейка! Може, напишу що-небудь, а більше того, що накидаю тільки матеріалів. Єсть нова тема – “Сутяги”⁵, та біда, що мало ще матеріалів. Вражий син, один писар сільський, дуже типичний, хоч і п'яниця, обіцяв привезти свої стихи і 24 назви діл, які один чоловік мав в волосному суді – та й не приїхав.

Я, слава Богу, здоровий і всі мої здорові. Сильні дощі попсували мою озимину і я маю огорченіє: ходжу біля озимини, що лежить на землі, та зітхаю. Покликав дядьків на пораду, рішили викосить; а як почали косить і носить скошене, то всім стало жаль – і рішили не косить. Тепер щодня бігаю дивитись – чи росте скошене! Тут не потеря грає роллю, бо всієї тієї озимини 2 д., а хліборобська любов, якою я повен з давніх давен.

Маю невід, ловимо іноді рибу, а як тої маємо, то й назад випускаємо – по приговору всієї сім'ї! Час так скоро пройшов, що я і не збагнув. Осталось всього 1 1/2 місяця посидіть на хуторі; а там – знову на пилуку городську!

Будьте здорові. Цілую Вас.

Ваш Ів. Тобілевич.

Відділ рукописних фондів та текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України – Ф. 120. – № 427.

¹... *В.Ф.Дурдуківський*... Дурдуківський Володимир Федорович (1874–1837) – український громадський і педагогічний діяч, літературознавець. Один із засновників видавництва “Вік”. Автор статей на педагогічну тематику в часописах “Світло”, “Рада”, “Вільна українська школа”. Належав до київської Старої Громади, Товариства “Просвіта”. З 1917 року – директор першої в Києві української гімназії, згодом – трудової школи ім. Т. Шевченка. Голова Науково-педагогічної комісії ВУАН. Засуджений до семи років ув'язнення. У 1937 році засуджений вдруге і страчений.

²... *перечитав “Гандзю”*... П'єса І. Карпенка-Карого, написана у 1902 році.

³... *ні Пененжки*... Протасій Пеньонжка (або Пененжка) – персонаж з п'єси “Мартин Боруля” (1886 р.), що виявляв занадто велику балакучість.

⁴... *накидає кілька етюдів для нової п'єси*... Карпенко-Карий написав кілька етюдів до нової п'єси, що фігурувала під попередніми назвами “Хлібороб”, “Земля”. Уривки начерків пізніше майже повністю увійшли до п'єси “Суєта”.

⁵... *“Сутяги”*... П'єса так і не була написана, хоч початок її свідчить про цікавий задум автора.

6. До С. ЄФРЕМОВА

13 июля 1902 г., Харьков

13 липня 1902 р.

Коханий мій, Сергій Александрович!

Як Ви поживаєте? Ми скучаємо додому¹. Діла взагалі нічого собі, а я скучаю за дітьми, за тихим сільським життям! Тепер саме жнива, цікаво і приємно, а ти парся на кону, ще добре як в путящій ролі, а то буває...

Та що робить – мусиш!

“Гандзі” ще нема з цензури. Будьте ласкаві напишіть мені, чи одібрали третій том мій з цензури, чи все дозволено? Я ждав цієї вістки і почав трохи тривожитись: думаю, може, що там є прикре для мене, що Ви не оповіщаєте. Напишіть. Якщо одібрали, то вишліть від мене в Одесу, Пушкінська 20№, в типографію Ю. Р. Общ[его] печат[ного] діла². Посилайте заказним, кошти верну.

Ми здорові. Все тихо і мирно. Бажаю і Вам здоров'я.

Ваш І. Тобілевич.

Відділ рукописних фондів та текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України – Ф. 120. – № 428. Зверху в лівому вуглі першої сторінки листа рукою С. Єфремова написано: Дістав 17/VII 902, відправив 18/VII 902.

¹... *Ми скучаємо додому*... 29 червня 1902 року почалися гастролі трупи корифеїв у Харкові, які тривали до 2 вересня 1902 року [12, с. 332–337].

²... *типографію Ю. Р. Общ[его] печат[ного] діла*... Типографія акціонерного Южнорусского общества печатного дела знаходилась в Одесі, де Карпенко-Карий друкував свої чотири томи “Драм і комедій”. До 1900 року тут працював Є. Чикаленко.

7. До С. ЄФРЕМОВА

24 лютого 1902 г., Харків

24 липня 1902 р.

Коханий мій, Сергій Олександрович!

Завидки беруть, як згадаю отут, у досить поганому Харкові, що є на світі село, де Ви зараз серед тиші одпочиваєте, що є хутір Надежда, та нема надії скоро там оселитись назавжди!

Тут жарко, смердить на улицах і нема горизонту, котрий я так люблю... Вистави наші йдуть добре.

На днях з цензури одібрав Марко Л. свою нову п'єсу "Конон Блискавиченко"¹, що воно – не знаю. Панас і Микола² читали, кажуть: "Каша". Цензура викреслила 20 сторін[ок]: про церкву і про попа, та про якийсь заклятий молебень!!!

Вже готова нова п'єса у Марка Л. "Чайковський, або Олекса Попович"³ з роману Гребінки "Чайковський", оце на днях посла[є] в цензуру.

"Гандзі" ще нема.

Добре було б, якби в третім томі не викинули "Підпанки"⁴, та щоб їх дозволили, як і "Бурлаку"⁵. "Хазяїна"⁶, як народне видання, продаватъ при театрі не годиться, бо його можуть розкупить, як лібрето, в однім городі! Бажано, щоб він цілком пішов у народ. Мені вишліть 50 примір[ників] тільки для близьких знайомих.

Юрко⁷ подав: і в Київ, і в Ригу, і крім того просить царя: дозволить йому поступитъ в університет без екзамена.

Цілую Вас крепко.

Соня⁸ кланяється Вам.

Ваш Іван Тобілевич.

Відділ рукописних фондів та текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України – Ф. 120. – № 429. Зверху в лівому вуглі першої сторінки листа рукою С.Єфремова написано: Дістав 27/VII, відповів 13/VIII.

¹... Марко Л. одібрав свою нову п'єсу "Конон Блискавиченко"... Мова йде про Марка Лукича Кропивницького. П'єса "Конон Блискавиченко" написана у 1902 році.

²...Панас і Микола... Панас Карпович Саксаганський і Микола Карпович Садовський (Тобілевичі), брати І. Карпенка-Карого, які грали в одній трупі. Трупи Кропивницького і братів Тобілевичів об'єдналися 22 лютого 1900 року. Створилась нова "Малоруська трупа Марка Лукича Кропивницького під урядом Миколи Карповича Садовського і Опанаса Карповича Саксаганського при участі Марії Костянтинівни Заньковецької". У лютому 1902 року під час гастролей у Одесі М.Кропивницький і М.Заньковецька залишили трупу братів Тобілевичів. Про це повідомляв "Літературно-науковий вісник" (т. XXII, кн.V) та "Одесский листок" від 14 лютого 1903 року № 42.

³... "Чайковський або Олекса Попович"... Історично-драматична бувальщина в 5 діях і 9 одмінах М.Кропивницького, написана за Є.Гребінкою у 1902 році.

⁴... "Підпанки"... П'єса І.Карпенка-Карого, написана у 1883 році, але через цензурну заборону довгий час була позбавлена сценічного життя. Багато разів посилав автор до цензури свою п'єсу, кожного разу змінюючи назву: "Що було, те мохом поросло", "Сільська честь", "Прислужники", "Підпанки", "Перед світом", "Не так пани, як підпанки"; змушений був раз у раз переробляти викінчений твір, змінювати трактування образів, замаскувати ідею... Лише 7 грудня 1904 року п'єса "Підпанки", надіслана до цензурного комітету під назвою "Прислужники", була дозволена цензурою для постановки на сцені.

⁵... "Бурлаку"... Перший драматичний твір І. Карпенка-Карого, написаний у Єлисаветграді в 1883 році.

⁶... "Хазяїна"... П'єса І. Карпенка-Карого "Хазяїн", написана у 1900 році.

⁷...Юрко... Мова йде про сина І. Карпенка-Карого Юрія Івановича Тобілевича (1876–1925), який після навчання у Львові – з 1895 до 1900 року – працював на хуторі Надія, вів господарство. З 1912 року жив у Єлисаветграді, працював міським агрономом, завідуючим комунальним господарством міста, викладачем на педагогічних курсах.

⁸...Соня... Йдеться про Софію Віталіївну Тобілевич (Дітковську) (1860–1953) – дружину І. Карпенка-Карого. Українська актриса. Мистецьку діяльність розпочала в Києві 1880 р. в

аматорському хорі М. Лисенка та М. Старицького. Спочатку працювала в трупі М. Кропивницького, товаристві українських артистів під керівництвом П. Саксаганського, згодом у театрі М. Садовського. Авторка драматичних творів, спогадів “Корифеї українського театру” (1947) і т. ін.

8. До В. Ф. ДУРДУКІВСЬКОГО

5 септєбря 1902 г., Николаев

5 вересня 1902 р.

Коханий мій, Владимир Федорович!

Листи Ваші одібрав всі, навіть і той, що був між книжками, знайшовся.

Не тільки не сердимося на Вас, а ще дуже, дуже дякуємо всі за відомості.

Я оце був три дні в Надєжді. Всі здорові. Юрко замість погорілих трьох, збудував одну знамениту будівлю¹, що містить в собі: комору, стайню і корівник. Коштує багато, зате гарно. Зосталось покрити дах черепицею, що буде зроблено цими днями і, певно, числа 12–15 Юрко з дівчатами² буде в Києві, де виправить їм паспорти і випровадить в Женеву, а сам, або ж зостанеться в Київ[ський] політех, якщо совіт прийме, або ж поїде кінчать за кордон. З дівчатами тепер все з'ясувалось: треба знати дуже добре франц[узський] язик, щоб розуміть професорські лекції, для цього вони поїдуть в Женеву, де з поміччю учительниці і, дякуючи оточенню французької суспільності, можуть за рік легко добуть таке знання язика, щоб слухать лекції. А на другий рік поїдуть у Париж, де в Сорбоні треба прослухати один рік курси, одібрати атестати і з цими атестатами їх допустять читати французький язик в яку завгодно середню руську школу. Коли б то Бог дав, щоб так склалося, як жадається і як розмірковано.

Я дав кілька книжок “Хазяїна”³ своїм дядькам. Один з них одібрав книжку в обід – надвечір вже прочитав. Дуже гарно зрозумів, багато коментував і прикладав до знайомих йому людей і хазяїнів. Я рад, що книжка ніби суха, так зацікавила дядька. З цього видно, що вона буде корисна для загалу. Коли б тільки попала в руки дядьків.

“Гандзі” ще їй досі нема з цензури⁴.

Цікаво, як взагалі ідуть україн[ські] книги, бо видають дуже багато; а чи пливуть ті книжки до читачів і чи мають їх?!

В Харкові як я, здається, писав Вам, діла були дуже гарні, а тут почалось погано. Може, через те, що дуже тепло. А справді так тепло, що це купається дехто.

Шкода, що ми не будемо в Києві. За ці роки, що ми кожну зиму бували в Києві, сталась така привичка, що при одній думці, що цей рік не будемо в Києві – стискається серце. Ну та Бог милостив, може, на той рік хоч літом будемо в Києві. Хоча літо не зима. Літом багато добрих людей виїздить з города.

Будьте здорові!

Сергія Олек[сандровича]⁵ щиро обнімаю. Пишу до Вас все одно, що й до него!

Ваш Іван Тобілевич.

Відділ рукописних фондів та текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України – Ф. 120. – № 430. Зверху в лівому вуглі першої сторінки листа рукою С.Єфремова написано: Відповідь послано 9/IX 902 та підпис.

¹... Юрко замість погорілих трьох, збудував одну знамениту будівлю... 24 липня 1902 року на Хуторі Надія – родинному маєтку І.Карпенка-Карого виникла пожежа, яка знищила кілька господарських приміщень. Про це повідомили Івана Карповича діти, що жили на хуторі. Сам же Карпенко-Карий перебував у цей час на гастролях у Харкові. Після пожежі відбудову здійснював Ю. І. Тобілевич.

²... Юрко з дівчатами буде в Києві, де виправить їм паспорти... Дочки Ірина Іванівна Тобілевич (1879–1955) і Марія Іванівна Тобілевич (1883–1957) навчалися спочатку в Женеві, а

потім в Парижі. Для виїзду за кордон потрібно було мати закордонний паспорт. Юрій Іванович Тобілевич (син І. Карпенка-Карого) допомагав у отриманні паспортів.

³...дав кілька книжок “Хазяїна”... Йдеться про окреме видання п'єси “Хазяїн”, що вийшло в кінці 1902 року.

⁴...“Гандзі” ще й досі нема з цензури... П'єса “Гандзя” (1902 р.) довгий час не дозволялася цензурою. У листі за 10 лютого 1903 р. Карпенко-Карий пише лист до сина Назара, в якому скаржиться, що драма “Гандзя” вже 8 місяців знаходиться у цензора [6, с. 29]. І лише 21 травня 1903 року п'єса була дозволена до постановки на сцені.

⁵... Сергія Олекс[андровича]... Йдеться про С. Єфремова.

9. До С. ЄФРЕМОВА

12 сентября 1902 г., Николаев
Петербургская гостин. 1

12 вересня 1902 р.

Коханий мій, Сергій Олександрович!

Листа Вашого тільки що одібрав. “Гандзю” для збірника Котляревського вишлю¹, а чи напишу ще що – не знаю; в нашій житті так важко що-небудь писати, що, навіряд, чи я спроможуся. Оце й зараз пишу лист, а тут кругом: швендь, швендь – то прислуга прибирає, то хтось прийде – біда! А я люблю працювати, коли тихо навколо, як от у Надежді.

Наdejда обновилаь. Юрко збудував чудовий “Пасаж”, зате я вліз в довги, ну та якось викрутюсь.

На днях дівчата і Юрко зайдуть в Київ і, певно, будуть день-два мешкати на Маріїнській, дом № 55, квартира Юлії Віталіївни Бродецької². Поможі їм, Боже, і в подорожі і в праці.

Третій том мій такий великий (840 сторін[ок]), що друкарня пише мені, щоб я розділив його на два малих³, бо один буде і не гарний, і дорогий, а, слідствено, і не ходкий... Що його робить?.. Міркував, міркував і згодився, щоб було два не дорогих тома, а ніж один дорогий. Ціна тому буде розлічена і книжка коштуватиме або 1 руб, або 1 р. 20 коп. Як Вам здається, чи не будуть прикро вражати 2 тома по 420 сторінок?..

М. Ф. Комар⁴, мій коректор, захворів, а єсть в Одесі Олександр Миколайович Шестаковський⁵, громадський чоловік, котрий, як пише друкарня, охоче взявся за коректу. Після цього мені не оставалося більше нічого, як дякувати Шестаковського і просити його довести діло до краю, коли йому це не важко. Я так і зробив. А друкарні написав: якщо А. Н. Шест[аковський] буде вагатись, або лічитиме для себе кор[екцію] важкою, щоби зараз же направляв всю кор[екцію] до вас у Київ. Я б хотів, щоб Шестаков[ський] зрікся, бо тоді кор[екція] була б дуже гарна. Хоча Шест[аковський] чоловік з вищою освітою, а все ж таки... Одмовить же, що я не довіряю Ш. і щоб кор[екцію] слали до вас, я не міг, бо мені здавалось це грубим, тим більше, що чоловік так люб'язно прийняв на себе зовсім не інтересну роботу...

Надруковано вже два аркуші. Думають, що третій том буде готов ноябрі, а IV почнеться слідком. IV... Мені аж чудно, де він взявся? Великі дуже п'єси, а формат малий, від того-то так і вийшло.

Бувайте здорові Всі, Всі!

Ваш Іван Тобілевич.

Відділ рукописних фондів та текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України – Ф. 120. – № 431. Зверху в лівому вуглі першої сторінки листа рукою С. Єфремова написано: Дістав 14/IX, відповів 26/IX 902 та підпис.

¹...“Гандзю” для збірника Котляревського вишлю... Збірник вийшов в кінці серпня 1903 року, коли у Полтаві відкривали пам'ятник І. Котляревському, на честь його 100-річчя від дня народження.

²...Юлії Віталіївни Бродецької... Рідна сестра Софії Віталіївни Тобілевич.

³...я розділив його на два малих... В Одесі на початку 1903 року вийшли друком III і IV томи “Драм і комедій” І. Карпенка-Карого, куди ввійшли п'єси: “Понад Дніпром”, “Хазяїн”, “Лиха іскра поле спалить і сама щезне”, “Чумаки”, “Сава Чалий”, “Підпанки”.

⁴... М. Ф. Комар... Комаров Михайло Федорович (1844–1913) – бібліограф, лексикограф, літературознавець, етнограф, видавець, публіцист, громадський діяч. Закінчив правниче відділення Харківського університету, працював нотарем в Умані, а з 1887 р. – в Одесі. Склав бібліографічні покажчики нової української літератури, української драматургії та творів Т.Шевченка, автор статей про літературу [5; III, с. 427].

⁵...Олександр Миколайович Шестаковський... О. М. Шестаковський – коректор з Одеси.

10. До В. Ф. ДУРДУКІВСЬКОГО

27. XI. 1902 г., Одесса

27 листопада 1902 р.

Любий мій, Владимир Федорович!

Ну, що Ви скажете? І досі нема з цензури “Гандзі”!..

Хотів був написати Лотоцькому¹, кинувся шукати адреса – немає. Напишіть, будь ласка, Ви Лотоцькому. У мене була думка, що п'єса потерялась, але найшов поштовий квиток, з котрого видно, що п'єса здана на пошту 13 юня... Нехай Лотоцький хоч справиться: чи є п'єса в цензурі?

То ж скоро 6 місяців²!!

Не знаю, чи Сергій Александрович зостався в благополучії, чи, може, нещасний побивається в москалях³? Якщо минуло його московське лихо, то попросить, щоб вислав мені одбитки своїх статей про декадентів (“В поисках новой красоты”⁴, здається). Бо я хоча і виписую “Киевскую старину”⁵ в Єлисаветі, але, пока приїду додому, то достаю 3-4 книжки, а де решта дівається – трудно добитись, бо книги одбира: то брат Петро⁶, то квартирانت, що живе в батьковій хаті...

Третій том скінчили, почали четвертий. Певно, до нового року скінчать, а тільки буде морока з цензурою, бо з одного тома зробили два, а тепер треба просить дозволу на такий розділ.

Граємо вже місяць, а діл нема. Надіємось на празники⁷.

Тут такий сильний був дощ і гололід, що порвало всі телефони, погасло електричество і ми, навіть, одмінили один спектакль з потерєю в 800 руб.

Завтра починається репетиція “Конона Блискавиченка” соч. М.Л.⁸ Я не читав. Режисери кажуть – що гірше “Течій”⁹. Що ж то буде? Цікаво послухати! Навмисне на репетиціях не буду, а подивлюся в спектаклі!

Бувайте здорові,

Ваш Ів. Тобілевич.

Відділ рукописних фондів та текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України – Ф. 120. – № 432.

¹... Лотоцькому... Лотоцький Олександр Гнатович (див. лист 1).

²... То ж скоро 6 місяців... Йдеться про п'єсу “Гандзю”, яка знаходилася в Санкт-Петербурзькому цензурному комітеті більше 8 місяців. 21 травня 1903 року п'єса була дозволена до постановки на сцені. (Див. листи 5, 6, 7, 8.)

³...Сергій Александрович... нещасний побивається в москалях... Йдеться про поїздку С. Єфремова до Росії.

⁴... “В поисках новой красоты”... Стаття С. Єфремова, опублікована в журналі “Киевская Старина” за 1902 рік №№ 10, 11, 12. У ній йдеться про символізм у літературі та про українських письменників-символістів – Г. Хоткевича та О. Кобилянську [4 с. 338].

⁵... “Киевскую старину”... Щомісячний громадсько-політичний і літературно-художній журнал, виходив у Києві в 1882–1907 роках.

⁶...брат Петро... Йдеться про Петра Івановича Тобілевича (1849–1908). (Див. лист 4).

⁷... Граємо вже місяць, а діл нема. Надіємось на празники... У листі до свого сина Назара за 13 листопада 1902 року І. Карпенко-Карий писав про погані діла в Одесі: “Діла тут неважні. Паскудна преса, в злобливості своїй, не знає, що говорить, і почала писати, що в Руськім театрі – холодно і цим зіпсувала початок наших вистав. Але діла почали ніби поправлятися. В Миколаєві з початку було погано, а під кінець нічого – поправились діла значно. Чума розігнала людей багато. Чуми вже нема, а люди все-таки бояться їхати в Одесу. Комерція сильно упала. Гостиниці й досі порожні. Крім цього багато розорилось людей на зерновім хлібі, бо через курські маневри не було подвижного составу, і сила хліба в свій час не доставлена, а тепер хліб упав в ціні і немає експорту...” [6, с. 26] Надія на заробіток була на Новорічні та Різдвяні свята, які поправили ситуацію. Про це Карпенко-Карий пише до своїх дочок Марії та Орісі у листі від 7 січня 1903 року: “Празники наші, як звичайно, пройшли в щоденній праці і вранці, і ввечері і скінчилися заробітком” [9, с. 3].

⁸... “Конона Блискавиченка” соч. М. Л... П’єса М. Л. Кропивницького “Конон Блискавиченко” написана у 1902 році.

⁹... гірше “Течій”... Йдеться про комедію М. Кропивницького “Супротивні течії”.

11. До С. ЄФРЕМОВА

5 дек[абря] 1902 г., Одесса

5 грудня 1902 р.

Коханий мій, любий, Сергій Александрович!

Я і брати¹, і Софія Віталіївна² – сердечно радуємся, що Ви уникли Московщини³, та, певно, багато знайдеться людей (своїх), що разом з нами порадуються!

“Гандзі” ще не одібрав; але надіюся, що на днях одберу. Дай Боже, щоб дозволили! Хоч вона нічого особого з себе не представляє, але: на безриб’ї і рак риба! Думаємо, що загальна публічність буде слухать її охотніше, ніж деякі сучасні твори, і через те так ждем-ждем, і ніяк не діждемося!.. А діла погані і погані... Цур їм!

III т[ом] послали в цен[зуру] за півтом на випуск, і, разом з тим, послали обложку з цен[зорським] дозволом III тома, та просять: розрішити друкувати IV. Так порадив секретар тутешнього цензора. Тим часом IV том друкується і скоро буде теж готов. Мені здається, що це діло затягнеться; а Ю. Р. О. печат[ного] діла⁴ завіряє, що так скоріше дозволять, а як посплатять рукописи, то лежатимуть добрих чотири місяці. Побачимо.

Хотів би сильно продати, та нема купця. Все видання 3/т пар по ціні на обложці, варт. 7200 р. Я б взяв 3600 р. і, звичайно, друк на мій кошт, тобто: з своїх 3600 р. я заплачу за друк, мабуть, – 1300 р. Я б і не продавав, та хочемо з Юрком млин⁵ стріють, а через те – гемонські гроші потрібні! Написав оце Ключинському⁶ в Харків. Він купив Кропив[ницького] 2 тома за 3/т і видає своїм коштом. Надії мало, щоб купив. Коли всього не купить, думаю пропонуватимуть йому, щоб взяв хоч 500 пар на налічні гроші, зі скидкою 50%.

А оце прийшло в голову спитать ще Ідзиковського⁷: чи не візьме теж пар 500? Спитайте його, будь ласка, так, мимоходом... Коли б хоч так розтикать, тоді б вийшло: “Киевск[ая] стар[ина]” – 500, Ключинський – 500, і Ідзиковський – 500 – 1800 руб. Заплативши 1200 за видання – я мав би 600 р. чистих. При бажанні млина – і це сума не мала! (мої стихи).

Та цур йому! Я не так-то вже й турбуюся, щоб продати, а просто ділюся з Вами тим, чим зараз сам зацікавлений. Куплять, не куплять – байдуже!

Дівчата⁸ мої скупають, хоч і хваляться, що їм там гарно; а все ж таки, як там кажуть: як не гарно в гостях, а дома краще. Працюють над мовою, мають учительку, і так як кругом балачка франц[узська], то, певно: щось з того буде.

Я і брати: рішили назначить премію 300 р. за хорошу українську п’єсу⁹ з сучасного життя, п’єса повинна бути цензурована^(). В присуді премії повинні, між іншими*

членами, приймають участь Саксаганський і Садовський. Просимо написати таке як слід оголошення в генварській книжці “Старини”⁽¹⁾.

Будьте здорові. Влад[имиру] Федор[овичу]¹⁰ низенький уклін. А чом же він не напише, хоч кілька слів? Ми тут рішили, що “Мировець” не хто другий, як він^(**). Написано добре.

Ваш І. Тобілевич.

(*) – І займає цілий вечір (нерозб.) не менше 4-х акт.

(**) – так підписана стаття про “Варвари і течії”.

(!) – рішили об’явити дві премії по триста руб. Так Ви і об’явіть – дві. Премійовані п’єси поступають на рік в польованіє Сад[овського] і Сак[саганського].

Відділ рукописних фондів та текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України – Ф. 120. – № 433. Зверху в лівому вуглі першої сторінки листа рукою С. Єфремова написано: Дістав 7/XII, відповів 22/XII 902 та підпис.

¹... і брати... Мова йде про М. Садовського і П. Саксаганського.

²... і Софія Віталіївна... Софія Віталіївна Тобілевич – дружина драматурга.

³... радуємося, що Ви уникли Московщини... Йдеться про повернення С. Єфремова з Росії.

⁴... Ю. Р. О. печатного діла... “Акціонерне Южно Русское Общество Книгопечатного Дела” знаходилося в Одесі, там І. Карпенко-Карий друкував свої твори. Перші два томи “Драм і комедій” вийшли у 1897 році, III і IV томи – на початку 1903 р.

⁵... хочемо з Юрком млин стріють... У листі до дочок Марії та Ориси від 9 грудня 1902 року І. Карпенко-Карий розповідає про плани будівництва млина, він хоче зробити умови на Хуторі Надії такими, щоб його діти могли знайти там і прихисток, і місце для праці: “Тепер щодня обмірковуєм капітальну постройку млина. Юрко ізучає це діло поки по книжці, а після нового году поїде оглядати гарні вітряки в Моршанськ, де мірошницьке діло, кажуть, поставлено гарно. Багато ми фантазуєм, але, як Бог pomoже, то майже всі фантазії переведем в діло, і тоді наша “Надежда” буде найкращим уголком у всьому Єлисаветському уїзді. Млин буде на два камені, з самими найновішими конструкціями машин, навіть буде динамо-машина для освітлення і млина, і всього двора, і хат електричним світлом... Вам здається це за жарт, але я вас запевняю, що це все в проекті. До вашого приїзду і дім, і кухні будуть покриті черепицею, так що приїхавши ви будете думати, що приїхали із Швейцарії в Швейцарію, бо там же, здається, всі будівлі під черепицею. Он що ми затіваємо, от над чим мізкуємо. І чим більше балакаєм, тим ясніш перед нами стає наша “Надежда”, наш хутір чудово устроений, тихий, мирний пріют для всіх, хто захотів би тут працювати. Діти мої любі! О, якби я хотів, щоб все те справдилось, про що мрію!” [Див. Я. Мамонтов. До характеристики І. К. Тобілевича (За ненадрукованими матеріалами з його архіву). // Театр, 1939 р. – № 4. – с. 21]

⁶... Ключинському... Прізвище не встановлено.

⁷... Ідзиковського... Владислав Леонтійович Ідзиковський – видавець з Києва.

⁸... Дівчата мої скупають... Йдеться про дочок І. Карпенка-Карого Орису та Марію, які знаходилися в цей час на навчанні у Варшаві.

⁹...Я і брати рішили назначить премію 300 р. за хорошу українську п’єсу... У журналі “Киевская старина” за січень 1903 року № 76 було надруковано оголошення і умови конкурсу на кращий драматичний твір. Конкурс оголосили керівники української трупи І. Карпенко-Карий, М. Садовський і П. Саксаганський. Крім того, у одеській газеті “Южное обозрение” за 23 січня 1903 р. № 2053 надруковано повідомлення про звернення Карпенка-Карого, Садовського і Саксаганського до українських драматургів з проханням “доставлять им новые, еще не появлявшиеся на сцене, но дозволенные к представлению пьесы”. За кращі п’єси встановлювалась премія в 150 крб. “сверх обыкновенной посспектакльной платы” [12, с. 352].

¹⁰... Влад[имиру] Федор[овичу]... Мова йде про Дурдуківського Володимира Федоровича (псевд. Мировець).

12. До С. ЄФРЕМОВА

7 декабря 1902 г., Одесса

7 грудня 1902 р.

Любий мій, коханий Сергій Александрович!

Нагадав децо, а децо інакше передумав і поспішаю Вам оповістити.

Перше всього: не забудьте “Гандзю”, коли вона буде друкуватись у збірнику, назвати не “повістю”, як я назвав, а “драматичною хронікою”¹. Так, здається, буде ліпше.

Потім, обрадившись з братами, ми признали більше практичним зробити, якщо можна, в “Київ[ській] Стар[ині]” таке оголошення²:

“Артисти: Карпенко-Карий, Садовський і Саксаганський просять українських драматичних письменників присилать їм нові, ніде ще на сцені не поставлені, дозволені цензурою до вистави на сцені – п’єси. Кожна така п’єса з сучасного життя, написана на малоросійській мові, коли вона буде признана Садовським і Саксаганським достойною для вистави – одбирає за першу виставу премію – сто п’ятдесят руб. За тим, п’єса зостається власністю Садовського-Саксаганського на один рік і оплачується звичайними авторськими за кожену виставу”.

Думаємо, що це краще і ближче до мети, ніж премійовка через комісію. Поки комісія збереться розібрать, то ми вже й поставимо на сцені. Крім того, нам треба, щоб п’єса подобалася нам, як артистам, котрі будуть її грати і дають власні гроші, а комісія може, більшістю, одобрить такі п’єси, котрі для вистави не годяться.

Бувайте здорові.

Ваш І. Тобілевич.

Може, що з цього Вам не подобається, то напишіть, будь ласка, прямо.

Відділ рукописних фондів та текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України – Ф. 120. – № 434. Зверху в лівому вуглі першої сторінки листа рукою С. Єфремова написано: Дістав 8/XII, відповів 22/XII 902 та підпис.

¹... не забудьте “Гандзю”, коли вона буде друкуватись у збірнику, назвати не “повістю”, як я назвав, а “драматичною хронікою” ... Мова йде про Літературний збірник до 100-річчя І.Котляревського, який вийшов у Києві 1904 року.

²... в “Київ[ській] Стар[ині]” таке оголошення... Оголошення і умови конкурсу було надруковано у журналі “Киевская старина” за січень 1903 року № 76 (див. лист 11).

13. До С. ЄФРЕМОВА

31. I. 1903 г., х. Надежда

31 січня 1903 р.

Любий мій, Сергій Александрович!

Послідніх два тижні я їзду провідувати свого старого батька і так заклопотаний, як рідко буває.

Бачите, батько, ще 2 декаб[ря] захворів¹. У нього був легкий удар. Після цього він скоро оправився і вже, навіть, дивав по хаті без чужої помочі. По празниках Юрко оселився зовсім на хуторі². Він буде хазяйнувати. І от 18 генваря у батька знову був другий удар, дужчий, ніж перший. Одібравши про це нещастя звістку – я поїхав провідать батька. Побувши коло батька два дні – я вернувся в Одесу. Одігравши дві вистави, що без мене не могли піти, знову поїхав до батька. І от третій день тут. Батькові ніби легше, але організм дуже струхнуло і боязно, що третій удар одніме нашого патріарха. Я так привик до свого старого, що одна думка про потерю його – робить для мене страдання. А тим часом, сьогодні треба його покидати і їхать на роботу. Що робить – інакше не можна. Тепер у нашім театрі грає Коклен³, а з 2 ф[евраля] знову ми. Діла погані. Послідні часи одначе трохи поправились.

Ми здорові. Закордонні⁴, як пишуть, працюють доволі сильно над мовою і надіються подужати її.

IV том повинен вийти на днях⁵, хоча я добре не знаю, що з ним робиться, бо вже два тижні, за турботами, в друкарню і не заглядав.

Як вийдуть обидва томи, то я Вам вишлю. Не знаю тільки куди. За кордон – не варто. Пишіть з-за кордону. Ваша стаття зробила на мене саме найкраще враження⁶. Після Куліша⁷ ніхто ще так добре і докладно не писав критичних оглядів української

літератури. Поможі Вам Боже, виправлять сліпих і кривих, бо вже дуже багато калік розплодилось. Побалакав би про це багато більше коли ж, зараз не маю часу: треба збиратись в дорогу, а тут прийшли дядьки то за сим, то за тим, а більше так, аби побалакати, та побачити батька, котрого околиця любить і багато людей хоче прощатись з ним: стають перед ним навколішки, цілують у руку і просять прощення. Це визиває прямо таки сльози.

Бувайте здорові. Не працюйте надто, ще поспієте. Бережіть здоров'я. Ліпше здоров'я – нема нічого.

Люблящий Вас,
Ваш І. Тобілевич.

Соня і Юрко⁸ кланяються. Юрко невсипущий, стройний хуторянин.

Відділ рукописних фондів та текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України – Ф. 120. – № 435. Зверху в лівому вуглі першої сторінки листа рукою С. Єфремова написано: Дістав 5/II 903.

¹... батько, ще 2 декаб[р]я захворів... Йдеться про батька І. Карпенка-Карого – Карпа Адамовича Тобілевича, з яким 2 грудня 1902 року стався “старочеський удар”, 18 січня 1903 року удар повторився. У зв'язку з цим Іван Карпович з дружиною змушений був перервати гастролі в Одесі на два дні і 19 січня виїхав на хутір Надію.

²...По празниках Юрко оселився зовсім на хуторі... Йдеться про сина І. Карпенка-Карого Юрія, який після Різдвяних свят та у зв'язку з хворобою діда Карпа Адамовича, переїхав жити на хутір Надію. На плечі Юрія Івановича лягла господарка, яку до цього часу вів дід.

³...Коклен... Бенуа Констан Коклен (1841–1909) – французький актор, комік і теоретик театру.

⁴...закордонні, як пишуть, працюють... Мова йде про дочок І. Карпенка-Карого – Орисю та Марію, які навчалися у Варшаві.

⁵...IV повинен вийти на днях... Йдеться про IV том “Драм і комедій”, куди увійшли: “Чумаки”, “Сава Чалий”, “Підпанки”.

⁶... Ваша стаття зробила на мене саме найкраще враження... Йдеться про статтю С. Єфремова “В поісках новой красоты” (див. лист 10).

⁷... Куліша... Пантелеймон Олександрович Куліш (1819–1897) – письменник, історик, етнограф, літературний критик та перекладач. Один із засновників Кирило-Мефодіївського братства.

⁸...Соня і Юрко кланяються... Йдеться про дружину Софію Віталіївну та сина Юрія Івановича Тобілевичів.

14. До С. ЄФРЕМОВА

27 юня 1903 г., х. Надежда

27 червня 1903 р.

Вчора скінчив комедію в 4 д. під назвою “Суєта”¹. Треба ще виправити. Судить себе трудно. Не знаю, що воно вийде: чи балаканина Пененжски², чи справді комедія. Виправлю – пришлю Євгенію Харлампійовичу³.

“Гандзі” нема.

Всі мої з'їхались, а я од'їжджаю⁴. Сумно на душі, бо треба розрізнитися на довго, особливо з дівчатами, на котрих я ще добре і не надивився – будучи занятий бумагомаранням.

П'єсу “Ріжними шляхами”⁵ я прочитав. Повістева і одноманітна надто. Повезу ще Миколі і Панасові⁶, бо я не критик і, крім того, від них найбільше буде залежать: прийнять, чи не прийнять цю п'єсу на кон. Крім літературних дефектів, автор “без надобности” зачепив болячку – голод і це пошкодить в цензурі, безперечно.

Я Вам дам звістку про п'єсу з Харкова, куди од'їжджаю завтра⁷!..

Напишіть Юркові: чи прийняли б Ви на себе клопоти о видачі дівчатам паспорта за кордон; тоді Вам вишлють звістку, коли подадуть прошеніє губернатору.

Будьте здорові
Ваш І. Тобілевич.

Відділ рукописних фондів та текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України – Ф. 120. – № 436.

¹... *Вчора скінчив комедію в 4 д. під назвою "Суєта"*... Серед творчих задумів І. Карпенка-Карого був намір написати трилогію, яку мали складати "Суєта", "Житейське море", "У пристані". Заключна частина трилогії написана не була. Початок роботи над комедією "Суєта" можна віднести на початок 1902 року, коли драматург накидав кілька етюдів, які майже повністю увійшли до остаточної редакції п'єси. 1 серпня 1903 року комедія "Суєта" була надіслана до цензури, а дозвіл було отримано 7 листопада того ж року.

²... *балаканина Пененжки*... Автор тут іронічно порівнює свою нову п'єсу з балаканиною Протасія Пеньонжки – одного з дійових осіб з комедії "Мартин Боруля", роль якого Карпенко-Карий грав на сцені.

³... *Євгенію Харлампійовичу*... Йдеться про Є. Чикаленка (1861–1929) – українського громадського і культурного діяча, мецената, мемуариста, видавця. Освіту здобував у Єлисаветградському реальному училищі (зблизився з Тобілевичами), Харківському університеті. Був членом Старої Громади, УДП, Товариства поступовців. З 1894 року проживав у Одесі, вступив до тамтешньої української Громади, основною справою якої була праця словникової комісії, яка впорядковувала матеріали для чотиритомного російсько-українського словника, що вийшов у Львові в 1893–1896 рр. як "Словарь російсько-український" М. Уманця та А. Спілки. В 1900 році Чикаленко переїхав до Києва, підтримував і популяризував журнал "Киевскую Старину" [13, с. 6–18].

⁴... *Всі мої з'їхались, а я од'їжджаю*... 29 червня 1903 року трупа братів Тобілевичів розпочала гастролі у Харкові, тому Карпенко-Карий мусив їхати з хутора Надії, куди на канікули приїхали дочки драматурга – Марія та Оріся.

⁵... *"Ріжними шляхами"*... Неопублікована п'єса В. Винниченка, написана у 1903 році.

⁶... *повезу ще Миколі і Панасові*... Йдеться про Миколу Садовського і Панаса Саксаганського.

⁷... *дам звістку про п'єсу з Харкова, куди од'їжджаю завтра*... 29 червня 1903 року почалися гастролі трупи братів Тобілевичів у Харкові, які тривали до кінця серпня цього ж року. [12, с. 360–368].

15. До С. ЄФРЕМОВА

15 липня 1903 р.

Любий мій, Сергію Александровичу!

Дуже рад за Вас, що кидаєте сидню і їдете в село. У мене зараз такий геморой, що я місця собі не знайду: ні сидіть, ні ходити, ні лежать, аж млосно. Сів оце писати і ледве рука движиться, а мислі всі там, де пече... не діло. З 14 літ сидю і насидів цяцю!

І все то Суєта!.. Не подумайте, що "Суєта"¹ написана на тему геморою... Це батьки і діти. Як вона вийшла – не знаю. Поки писав – подобалась; а написав – не подобається. Боюся, щоб не вийшла балаканина старого Пененжки. Треба виправлять, а тут таке лихо причепилося... Перший і другий акти виправив, зосталося ще два. Не знаю, як Вам скоро потрібні матеріали для збірника і чи поспію дати "Суєту".

Оце на днях одібрали, нарешті, "Гандзю" з цензури. Дозволена. Через 2–3 тижні поставимо². Слава Богу, хоч що-небудь є свіже для Києва. Діла в Харкові погані³.

Із Полтави одібрали листа, в якому просять прийняти участь в постановці "Наталки"⁴. Ми згодні; але треба знати: хто ще прийматиме участь, хто диригент. – С. Б.), яка музика, чия оркестровка. Вчора послали листа голові – просимо одповісти на ці питання. У всякім разі, я буду в Полтаві. Це знамените свято. Другого такого, мабуть, не тільки діти наші, але й онуки не діждуть. Пам'ятник першому українському поетові! Подумайте!.. Діждали, слава Богові! Певно будуть і закордонні гості. Я собі уявляю: 200 інтелігентів українців, скрізь українська мова!.. Мило серцеві моєму, що я дожив до такого великого акта в нашій національній відродженні. Цей акт, на мою думку, буде мати величезне значення. Сотні наволочі, яка теж буде на святі, побачить, що є Україна, бо є інтелігенція українська!

Надворі зараз страшенно пече і мене пече так, що як в'юн кручуся: то встану, то сяду, то ляжу.

*Поки цей лист написав, разів три вставав, ходив і лягав...
Будьте здорові.
Ваш Іван Тобілевич.*

15 юля 1903 г.
Харьков

Відділ рукописних фондів та текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України – Ф. 120. – № 437. Зверху в лівому вуглі першої сторінки листа рукою С.Єфремова написано: Дістав 24/VII 903, відповів 31/VII 903 та підпис.

¹...Суєта"... Див. лист 14.

²...Оце на днях одібрав, нарешті, "Гандзю" з цензури...через 2–3 тижні поставимо... 31 липня 1903 року у Харкові вперше на сцені пройшла драма "Гандзя". Про це пише з Харкова 1 серпня 1903 року у листі до дочок Марії та Ориси і сам І. Карпенко-Карий: „Гандзю” готовили днів десять: шили нові костюми, малювали нові декорації, нарешті, все виготовили і довгождана „Гандзя” пішла 31 в четверг... Збор для будня був надзвичайний – 500 руб. Хоча деякі актори грали неважно, але взагалі п’єса пройшла добре. Таких п’єс в репертуарі ще не було, через те публіка і актори були в настрої. Приймали добре. Ліницька була дуже красива Гандзя і грала зовсім таки гарно. Багато ефектів зробили своє діло”. [5, с. 260] У Києві "Гандзя" вперше була поставлена 9 грудня 1903 р.

³...Діла в Харкові погані... У листі до дочок за 9 липня 1903 року І. Карпенко-Карий описує справи у Харкові так: "Зараз збори неважні: одне жарко – і люди поховались на дачах, де все ж таки не так пече, й бояться вилізти на харківську спеку, а друге – це врем’я – взагалі мертвий сезон, і можна ждати чого-небудь кращого тільки після 20 юля, бо спека спаде і почнеться хлібна торгівля, оживуть кравці, чоботарі й купці!" [10, с. 170].

⁴...участь у постановці "Наталки"... Йдеться про постановку "Наталки Полтавки" до ювілею І. Котляревського.

16. До С. ЄФРЕМОВА

28 юля 1903 г., Харьков

28 липня 1903 р.

Любий мій, коханий Сергій Александрович!

Нарешті п’єса "Різними шляхами" прочитана Панасом і Миколою. Вона не задовольняє їх і не подобається. Читали так довго через те, що вона написана на окремих листочках і не зшита, так що кожний приступає до читання дуже неохотно, бо читається найбільше тоді, коли чоловік після спектаклю лягає на ліжко одпочивати, а тут треба бережно перекладати листок за листком, пильнуючи, щоб не загубити, або не заправторить 4 страничку між 40 і т. д... Взагалі незграбно і погано написані рукописи завжди читаються неохотно. Та це, як зауважить, що за цей час у нас сила драматичного хламу, то буде зрозуміла така затяжка.

Без всякого сумніву можна сказати, що автор "Різними шляхами" – має талант і п’єса його між двома десятками других, присланих нам п’єс¹, визначається літературними достоїнствами, але це не драма. Це повість.

Як її поправить – трудно пораять. Пишать трудно, а поправляють – ще трудніше... Поправляючи, щось викидається, а замість викинутого треба нове поставити... А як ти це зробиш, коли те що треба викинути приросло до п’єси і подій, як голова до тіла?... Тема, як драматична, не цікава, не рухлива, в’яла... Комічного елементу, який би природою своєю свіжив сухоту теми – нема; а сама подія розвертається туго, без центра і необхідної енергії. Така п’єса слухається важко, бо аудиторії – не один чоловік... Повість чита[є] один, надоїло – поклав і прочитав другим разом, а тут слухай підрад!..

Комічний елемент з півнем надто штучний і водевільний... Ад’юльтер між Килиною і Урядником сам по собі грубо цинічний, противний... Слідочать, не натуральний. Він

похожий більше на писаря нової формації, ніж на чоловіка з вищою освітою, котрому доручено таку важну в судовій справі функцію...

Крім цих головних хиб, урядник і голодні, – болючі місця є, хоч вони зачеплені, здається, не дуже глибоко, а все ж доторкаються до таких речей, яких доторкатися заборонено...

Жаль, що автор не взяв легшої теми, з якою йому б не так важко було б справитись. Не знаю, куди вислати п'єсу. Напишіть. Болізь моя – геморої, доповнилась ще чиряком на самому сідалищі і тільки оце сьогодні мені трохи легше, а то мучився страшенно.

Діла наші погані².

31 іюля піде "Гандзя". Тепер ідуть щоденні репетиції, шийються нові костюми під рукотворством і за порадою художників Васильківського і Уварова.

Бог його зна, що з того вийде, а розходу сила.

"Суєту", мабуть, привезу в Полтаву і, якщо буде час, – прочитаємо³. Я буду в Полтаві 29. Думаю стати в гост. Московській.

Будьте здорові.

Ваш Ів. Тобілевич.

Відділ рукописних фондів та текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України – Ф. 120. – № 438. Зверху в лівому вуглі першої сторінки листа рукою С. Єфремова написано: Дістав, відповів 31/VII 903, та підпис.

¹...між двома десятками других, присланих нас п'єс... Мова йде про п'єси, які були прислані на конкурс, що оголосили брати Тобілевичі у журналі "Киевская Старина" за січень 1903 року № 76 (див. лист 11).

²...Діла наші погані... Див. лист 15.

³... "Суєту", мабуть, привезу в Полтаву і, якщо буде час прочитаємо... П'єсу "Суєта" Карпенко-Карий брав у Полтаву, куди приїжджав і С. Єфремов на відкриття пам'ятника І. Котляревському. Будучи у Полтаві 31 серпня 1903 року, Карпенко-Карий грав роль возного у виставі "Наталка Полтавка".

17. До С. ЄФРЕМОВА

19 лютого 1904 г., Житомир

28 липня 1904 р.

Любий мій, Сергій Александрович!

Купіть мені кантату – "Б'ють пороги"¹, "Колядки"², перший випуск "Музики до "Кобзаря"³ і 2 перших десятки гуртових пісень Лисенка⁴ і все це пришліть накладною платою Житомир, гост. "Оріон".

Сьогодні третя вистава. Збори середні. Як буде так і далі, то жити можна.

Тут скучно: нема з ким спорити за Японську війну⁵!..

В вівторок "Суєта". Побачимо, що-то скаже Житомир. Театр на окраїні. Погано це.

Будьте здорові! Владимиру Федоровичу низенький уклін.

Ваш І. Тобілевич.

Відділ рукописних фондів та текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України – Ф. 120. – № 440. Зверху в лівому вуглі першої сторінки листа рукою С. Єфремова написано: Дістав 20/II 904, одписав 21/II 904 та підпис.

¹... "Б'ють пороги"... Кантата М. В. Лисенка, написана на слова Т. Шевченка у 1878 р.

²... "Колядки"... "Колядки та щедрівки" М. Лисенка – обробки народних пісень, покладені на музику 1897 року.

³... "Музики до "Кобзаря"... Музичні твори М. Лисенка на тексти Т. Г. Шевченка, написані в різні роки, наприклад: "Радуйся, ниво непопалая" (1883), "Іван Гус" (1881), кантата "На вічну пам'ять Котляревському" (1895), "Ой одна я, одна" (1888), "Садок вишневий коло хати" (1868), "Гетьмани, Гетьмани" (1872), вокальний ансамбль "Ми заспівали та й розійшлись" (1869) і т.д.

⁴...два перших десятки гуртових пісень Лисенка... Народні пісні в обробці для хору – “Дванадцять хороших десятків” (12 збірок по десять пісень), написані та видані в період 1886–1903 років. Лисенко Микола Віталійович (1842–1912) – український композитор, диригент, основоположник української класичної музики, громадський діяч, організатор музичних товариств, збирач та популяризатор української народної пісні. Під впливом спогадів про М. Лисенка С. В. Тобілевич все життя записувала пісні, українські і польські та зібрала більше 435 пісенних зразків.

⁵...про Японську війну... Російсько-Японська війна 1904–1905 рр., виникла внаслідок посиленої боротьби імперіалістичних держав за розподіл напівфеодальних Китаю і Кореї, носила загарбницький, несправедливий характер з обох сторін. Особливо активну роль у суперництві держав, що розгорнулося на Далекому Сході, відіграла капіталістична Японія, що намагалася захопити Корею і Північно-Східний Китай (Маньчжурію). Отримавши перемогу над Китаєм в японо-китайській війні 1894–1895 рр., Симоносекським договором 1895 року отримала острови Тайвань, Пенхуледао і Ляодунський півострів, але під тиском Росії, яку підтримувала Франція і Німеччина, була змушена відмовитись від останнього, після чого почалося загострення російсько-японських відносин. В 1896 році Росія отримала від китайської влади концесію на будівництво залізної дороги через Маньчжурію, а в 1898 році орендувала у Китаю Квантунський півострів з Порт-Артуром з правом створення на ньому військово-морської бази. Під час придушення Іхетуанського повстання в Китаї російські царські війська окупували Маньчжурію. Японія почала енергійну підготовку до війни з Росією, заключивши у 1902 році англо-японський союз. Росія в свою чергу також розраховувала на легку перемогу у війні з Японією, це дало б можливість подолати загострену революційну кризу. Але під час Цусимського бою російські 2-а та 3-я тихоокеанські ескадри, які здійснили 18000-міліонний перехід (32,5 тис.км.) з Балтійського моря навкруги Африки і дійшли до Цусимського проливу, були повністю розгромлені головними силами Японського флоту. Завершилася війна Портсмутським миром 1905 року, прискорила початок революції 1905–1907 рр. [1; XXII, с. 425].

18. До С. ЄФРЕМОВА

2. III. 1904 г., Житомир

2 березня 1904 р.

Любий Сергій Александрович!

Спасибі Вам за люб'язність, але мушу сказати, що заказу ще й досі не одібрав¹.

Підженить їх!

Виїхали ми випадково в понеділок. Знаєте, розміркували, що нема чого сидіть цілий вівторок, бо все, що треба було, зробили до вечора в понеділок. Ну й виїхали.

“Суєта” і в Житомирі робить своє діло². Вже пройшла два рази при добрих зборах і другу серію вистав починаємо 7 марта третьою виставою “Суєти”.

“Волинь”³ кажуть вийде в першій половині марта.

Щодо тексту пісні в “Гандзі”, то робить як Вам здається краще – мені однаково. І от що: чи назвали б ви п'єсу замість повісті драмою? Коли можна, то назвіть драмою, бо “повість”, хоч оправдує брак руху – зате якось не задовольняє...

Першу серію вистав ми скінчили 27 ф[евраля] в п'ятницю “Суєтою”, мали зарібок. В кінці спектаклю, очевидно мене продуло – сів голос. От вже 4 день не граємо і я хриплю, і голова в затилку страшенно болить. Вчора потів і сьогодні наче легше голос, а затилок ние... Старість!..

Владимиру Федоровичу⁴ низенький! Євгенію Хар[лампійовичу]⁵ і всій його сім'ї низенький!

Чи вже забили японці москалів, українців, ляхів, жидів і інших народів, що армію російську роблять⁶. Тут щось тихо за політику і слава Богу! Я її терпіть не можу. Зараз нагадую Шпака і Опецьковського (“Шельменко”)⁷.

Невимовно важко сидіть без діла і хворіть.

Надворі дощ.

Нагадую ще, що книжок, які заказані – нема.

Ваш Ів. Тобілевич.

Відділ рукописних фондів та текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України – Ф. 120. – № 441. Зверху в лівому вуглі першої сторінки листа рукою С. Єфремова написано: Одписав 6/III 904 та підпис.

¹...заказу ще й досі не одібрав... Йдеться про кантату – “Б’ють пороги”, “Колядки”, перший випуск “Музики до “Кобзаря” і 2 перших десятки гуртових пісень Лисенка (див. лист 17).

²...Суєта в Житомирі робить своє діло... Під час гастролей в Житомирі “Суєта” пройшла 6 разів. Карпенко-Карий грав роль Сурми. В газеті “Волинь” за 9 квітня 1904 року № 8 вміщено рецензію на цю виставу, в якій про І. Карпенко-Карого писалося: “Подкупающая теплота и правдивость Карпенки как автора и как исполнителя вызывала каждый раз шумные и многочисленные одобрения публики”.

³...“Волинь”... Житомирська газета, де була опублікована рецензія на виставу “Суєта” (див. вище).

⁴... Володимиру Федоровичу... Йдеться про В. Дурдуківського.

⁵... Євгенію Хар[лампійовичу]... Йдеться про Є. Чикаленка.

⁶... Чи вже забили японці москалів, українців, ляхів, жидів і інших народів, що армію російську роблять... Тут Карпенко-Карий пише іронічно, бо саме позиція щодо подій японської війни призвела до непорозумінь і розбіжностей з С. Єфремовим (Див. лист 25).

⁷...Шпака і Опецковського (“Шельменко”)... Персонажі з п’єси “Шельменко-денщик” Г. Квітки-Основ’яненка.

19. До С. ЄФРЕМОВА

28 іюля 1904 г., Екатеринослав

28 липня 1904 р.

ОТКРЫТОЕ ПИСЬМО

Киев, Гоголевская, № 27

Посилку одібрав. Щиро дякую. Гарне видання, прямо-таки прекрасне! Дуже приємно таку книжку на українській мові бачить. Честь! Поможі Вам Боже! Я хворію потроху, але не дуже – нерви погані. Не писав вам нічого, бо не знав де ви, а ви не писали, бо не хотіли... Оставте для мене святе письмо. С.С. Діла у нас зараз добрі. Кінчаю нову комедію¹. Мука, бо суєтне життя не дозволя віддатись праці, як слід.

Ваш І. Тобілевич.

Відділ рукописних фондів та текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України – Ф. 120. – № 439.

¹... Кінчаю нову комедію... Йдеться про комедію “Житейське море”, про закінчення роботи над цією п’єсою Карпенко-Карий писав синові Назару у листі від 18 червня 1904 року: “25 мая я почав писати нову комедію „Житейське море”, протяг „Суєти” в 4 діях. Ступінь за ступенем я оживав і сьогодні вчерні скінчив... Нова комедія містить в собі суєтну кар’єру артиста Івана Барильченка – одного з героїв „Суєти”. Чи вдалась вона мені, чи ні – не знаю. Домашні довольні, а що скаже публічність – не знаю. Здається, нічого собі написано, хоч я ще буду працювати з місяць над конечною обробкою, але можу сказати, що поправлю тільки стиль і дещо прибавлю, а в тім вигляді, як є, комедія готова.” [5, с. 264] До постановки на сцені п’єси “Житейське море” була дозволена 24 листопада цього ж року.

20. До С. ЄФРЕМОВА

8. VIII. 1904 г., Екатеринослав

8 серпня 1904 р.

Любий Сергій Александрович!

Вибачте, що я вас попрікнув¹. Справді, у Вас роботи більше ніж у мене, ніж у багатьох. Слова зірвалися з пера і сам не знаю як! Сьогодні, оце тільки що, скінчив нову комедію: “Житейське море”². Власне кажучи, я її скінчив в черні ще 27 іюня і весь цей час поправляв, переправляв і, нарешті, плюнув сьогодні і дав переписувати. Пам’ятаєте, Іван каже: “Скрізь хвилює житейське море, а мій човен без стерня і весел...” і от мені прийшло в голову намалювати Івана як плавця в житейськiм морі.

Основна ідея: робочої дисципліни мало, треба ще й нравственну дисципліну мати, щоб служити хорошому ділу.

Як я виповнив цю задачу – не знаю. Поки писав подобалося – тепер не подобається. Як дитя родиться – батьки раді, а що воно їм принесе, як виросте: чи горе, чи радість – хто його знає! Так і тут.

Очевидно тільки вистава це питання з'ясує.

Звичайно, що вона такого поспіху не матиме, як “Суєта”, хоч і є протяг “Суєти”. Тут Іван – головне лице, а там всі. Один так не зацікавить, як ціла сім'я. При тому, Іван актор і все, що він зробить і скаже – віднесуть до специфічності його стану, а не до цілого життя людського. Тим часом, я думав, починаючи писати, що намалюю образ “чоловіка”. Побачимо.

І “Суєта” по скінченню мені не подобалась так, як подобається публічності: вчора йшла 7-й раз при великому зборі.

Хотів був і на заголовку написати так: “Житейське море. (Протяг “Суєти”. Комедія в 4 д.)”, але, подумавши, викреслив слова “протяг “Суєти”. І зараз вагаюсь, чи внести це доповнення, чи не треба.

Звідцілья йдемо в Полтаву 13 септєбря, де пробудемо до 15 октєбря, а де будемо до 1 декабря – ще не відомо.

Св: письмо нехай буде у вас.

Я доволі перемучився і не одпочив, як слід, хоча почуваю себе сильним – тільки кашляю... Якби не кашель, то хоч у москалі³ віддавай!

Спека стоїть страшенна. На Надєжді⁴ хліб ярий вигорів, та й кругом біда: дядьки⁵ озимини не мали, а ярина і трави вигоріли, толока чорна, скот ні по чому... Що воно буде...

Щодня боюся, щоб Одеського округу не мобілізували⁶... Не дай Бог! Тепер біля Юрка і все хазайство і тяжко хворий батько, а що я буду робити, коли його візьмуть – ума не приложу.

Війна затягується і, очевидно, будуть слаті і слаті туди людей...

Будьте здорові! Не знаєте, чи Чикаленки вернулись вже з Загордону? Женя нічого мені не пише⁷.

Ваш Ів. Тобілевич.

Відділ рукописних фондів та текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України – Ф. 120. – № 443. Зверху в лівому вуглі першої сторінки листа рукою С. Єфремова написано: Одписав 26/VIII 904 та підпис.

¹...*Вибачте, що я вас попрікнув...* І. Карпенко-Карий “попрікнув” С.Єфремова за те, що останній довго не писав йому.

²...*“Житейське море”...* П'єса І. Карпенка-Карого (Див. лист 19).

³...*Якби не кашляв, то хоч у москалі...* І. Карпенко-Карий тут іронічно говорить про себе: у “москалі віддавай” тут у значенні в “солдати”.

⁴...*На Надєжді...* Йдеться про хутір Надію.

⁵... *дядьки...* Мова йде про селян, які жили у Кардашеві, поблизу хутора Надії.

⁶... *Щодня боюся, щоб Одеського округу не мобілізували...* Мова йде про те, щоб сина І. Карпенка-Карого Юрія не забрали в армію. Пізніше, 27 вересня 1904 року, в листі до доньки Ярини (Орисі) Тобілевич І. Карпенко-Карий з жалем писатиме: “Мобілізація іде за мобілізацією: з 1 септєбря призвали наш Одеський округ – і Юрко попав у 275-й полк, що стоятиме в Кишиневі. Кажуть, що резервістів на війну не пошлють. Що маєш робити: що громаді, те й бабі! З Кишинева, Одеси, Херсона, Миколаєва виступили на війну 50 тисяч, а замість них zostалися резервісти; та ще з октєбря візьмуть 480 тисяч новобранців з усієї Росії... Діло виясниться тільки весною, а тепер від усюд ідуть війська для зорганізування ще однієї армії, крім тієї, що там є” [11, с. 165] (Див. лист 22).

⁷...*чи Чикаленко вернувся вже з Загордону? Женя нічого мені не пише...* Йдеться про поїздку Є. Чикаленка у Львів на збори Наукового Товариства ім. Т. Шевченка.

21. До С. ЄФРЕМОВА

31. VIII. 1904 г., Катеринослав

31 серпня 1904 р.

Любий мій Сергій Александрович!

Скоро ми вже покинемо Єкатеринослав, де нам добре, і 12 сент[ября] переїдемо в Полтаву, а 19 октября в Харків¹, і після Харкова в Київ – 1 декабря.

І Полтава, і Харків, і Київ навряд чи дадуть хоч половину тих зарібків, які дає Єкатеринослав. Тут “Суєта” пройшла уже 12 раз при повних зборах.

Я певен, що не тільки зміст, але і назва – “Суєта” – всім зрозуміле і яскраво вичерпуюче зміст – разом сприяють поспіху п'єси. Коли почули кияни, що я назвав п'єсу “Суєта” – запротестували; а тепер от знову ви протестуєте проти назви “Житейське море”².

Колись, Житецький³ похвалив мене, в вічі, за те, що вживаю церковно-слов'янські слова; при чому сказав, що це чисте джерело і нехтувать його при витворенні мови – не можна. І от я, помимо натурального свого нахилу до цього джерела, в словах Житецького маю наукову підвалину.

Справді: тисячу літ як наш народ прийняв Християнство і книги на слов'янській мові, всі грамотні знають слова “суєта” і “житейське море”, а неграмотні будуть його знати; по якій же резонній причині не слідувало б цих слів вживати в літературі? Москалі, творячи язик, користувались всіми джерелами і в тім числі церковщиною, а нам то вже й зась!

В п'єсі “Житейське море” – ці слова, як в “Суєті” слово “суєта” – часто вживається головним її діячем Іваном, воно цементує до купи головну ідею: житейське море воздвигасмоє зря...

П'єсу ви скоро прочитаєте, бо я задумав продати V том, щоб заплатити свій довг – 1000 р. за видання III і IV т[омів], який тяжким тяжким ярмом лежить на моїй шиї, і, переписавши “Суєту” та “Житейське море” – пришлю вам, а ви прикладете друкований одбиток “Гандзі” і пошлете від себе своїм битим шляхом в цензуру. Думаю, що ви, спасибі вам, зробите цю люб'язність і що я не обважу вас цією роботою.

Я просив Общество печатного діла⁴ надрукувати на свій кошт V і всю користь взяти собі, а за те ліквідувати мій вексель в 1000 р. за видання III і IV томів і одібрав згоду, але на неможливо тяжких умовах! Посилаю Вам умови Общ. печат. діла. Тут є охотники видати і майже заплатити такі гроші, як я хочу, але видання в Єкатеринославі, невідомим в книжній торгівлі чоловіком, без путньої коректури, та ще й інші деякі умови мені не симпатичні і я думаю побалакати в Харкові з видавцем Кропивницького.

А тим часом вступила мені в голову, оце зараз, при писанні цього листа, – ідея: чи не взялося б “Видавництво “Вік”⁵ видати п'ятий том? Чує моє серце і голова, що це важко, бо мені ж треба у ноябрі платити 1000 руб. І цю тисячу я хочу взяти за V том... А де ж ви її візьмете?.. Правда, наш касир Костюченко взяв би 1/3 всього видання і дав би 1/3 плати з тим, щоб частина його лежала на складі “Київ[ської] стар[ини]” і висилалась йому по мірі потреби. Може, б він дав і трохи більше 1/3. Коли в цій ідеї є можливість для “Видавництва “Вік” ввійти в комбінацію, то тоді б можна було впасти в більші подробиці.

Напишіть мені, що ви думаєте? Можна видати кожну п'єсу окремо. Якби зараз була “Суєта” видана окремо, то в Єкатеринославі тільки, як каже касир, він би продав уже 1000 примірників.

Краще б було, щоб “Видавництво “Вік” видавало мої твори. От тепер I і II т[омів] в Одесі на складі нема; а через який рік, певно, і (нерозб.) “Київської старини” продасть все видання, тоді можна видати другим виправленим виданням ці два томи, здешевить ціну видання (на гіршій бумазі) і продаватиме дешевше том. Такі думки роються у моїй голові, але від думок до діла далеко.

Бувайте здорові!

Ваш Ів. Тобілевич.

Жінка⁶ вас вітає щиро і просить писати частіше. Дівчата⁷ прийдуть аж в октябрі. Марія екзамен держить, а Оряся – ні, бо хворіла. Юрка, здається, покличуть на війну⁸, бо я одібрав від нього срочну телеграму, що сьогодні приїде до мене “побалакати”. Біда, велика біда! Не знаю, як я обернусь і з хазяйством і з хворим батьком.

Відділ рукописних фондів та текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України – ф. 120. – № 444. Зверху в лівому вуглі першої сторінки листа рукою С. Єфремова написано: Одписав 25/IX 904 та підпис.

¹...покинемо Катеринослав, де нам добре, і 12 сент[ября] переїдемо в Полтаву, а 19 октябрю в Харків... Йдеться про гастролі трупи братів Тобілевичів: “...Діла наші в Катеринославі добрі”, – писав І. Карпенко-Карий про стан справ трупи в листі до сина Назара за 10 серпня 1904 р. [5, с. 265]; 12 вересня 1904 року відбулася остання вистава у Катеринославі – “Суєта”, з 15 вересня почалися гастролі у Полтаві виставою “Хазяїн”, а з 17 жовтня трупа гастролювала у Харкові.

²... “Житейське море”... П’єса І. Карпенка-Карого “Житейське море” написана у 1904 році (див. листи 19, 20)

³...Житецький... Житецький Павло Гнатович (1837–1911) – філолог, перший історик української літературної мови, педагог, публіцист. З 1903 р. дійсний член Наукового Товариства імені Тараса Шевченка у Львові, член-кореспондент Петербурзької АН, викладач колегії Павла Галагана. Один із засновників Київської Старої Громади.

⁴... Общество печатного діла... “Акционерное Южнорусское общество печатного дела” знаходилось в Одесі, І. Карпенко-Карий друкував там свої чотири томи “Драм і комедій”.

⁵... “Видавництво “Вік”... Йдеться про видавничий центр журналу “Киевская Старина”.

⁶... Жінка... Йдеться про Софію Віталіївну Тобілевич.

⁷... Дівчата прийдуть аж в октябрі... Йдеться про дочок І. Карпенка-Карого, які навчалися у Франції.

⁸... Юрка, здається, покличуть на війну... Йдеться про сина І. Карпенка-Карого – Юрія Івановича Тобілевича (див. листи 20, 22).

22. До С. ЄФРЕМОВА

29. IX. 1904 г., Полтава

29 вересня 1904 р.

Любий мій Сергій Александрович!

Мобілізація, як у Полтаві, так і скрізь – була часна. Чи буде ще тут мобілізація, чи ні – ніхто зараз не знає.

Юрко попав в нову, 69 дивізію, що розвернулася з резервних батальйонів і зосталась замість 14, що в складі 8 корпусу уже пішла в Манжурію. Тепер Юрко в Кишиневі, там з запасних формуються нові полки – він в 275. Може, ці полки не підуть на війну, а, може, й підуть – ніхто не знає...

Коли нас будуть бити, то війна скінчиться не скоро і нові сотні тисяч підуть в Манжурію¹; а як ми поб’єм, то війна скінчиться скоро і настане спокій...

Ви так довго мені не одмовляли, що я завів переговори з поводу видання з Харковом, а у Полтаві Маркевич² купує один 5 том за 1000 р. і на дні дасть відповідь. В цих переговорах я закрутився і не можу вам дати сталої відповіді зараз. Треба подождати, а тим часом напишіть: в яким числі думаєте робити видання, почому том і окремі п’єси пустите в продаж. Я повинен зважити, що мені корисніше, бо стан мій фінансовий, через торішній Варшавський погром, пошатнувся і я – перше байдужий до користі від своїх драм і комедій – нині в них шукаю рятунку, щоб поправити фінанси...

Общ[ество] печатного діла знову забалакало про видання і вже хоче видати V т. і по 1500 пр[имірників] I і 2 т., але мені і нові його умови не подобаються і можуть бути прийняті в крайньому случаї. У мене є строку цілий місяць для перемов і з’ясування, що для мене ліпше. Коли другі дадуть більше, то я певен, що Ви не будете ремствувати, бо Ваша задача перше всього допомогти мені, а не добути купечеську користь для видавництва.

*До Вашого приїзду в Полтаву все з'ясується і ми з Вами побалакаємо.
Жду Вас. Ми будемо тут до 17 октября³. Будьте здорові!*

Ваш І. Тобілевич.

Відділ рукописних фондів та текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України – Ф. 120. – № 442.

¹...*підуть в Манчжурію...* Манчжурія – історична назва північно-східного Китаю. Походить від назви ранньофеодальної держави Маньчжу (Маньчжури), що існував в першій половині XVII ст. на території Північно-Східного Китаю. У Китайській народній Республіці ця територія називається Дунбей (тобто Північний Схід) [1; XV, с. 346].

²...*Маркевич...* Маркевич Григорій Іпатійович (1847–1923) – власник друкарні і книгарні в Полтаві. Згодом сват І.Карпенка-Карого.

³...*Ми тут будемо до 17 октября...* 3 15 вересня по 16 жовтня 1904 року продовжувалися гастролі трупи братів Тобілевичів у Полтаві, а з 17 жовтня – почалися у Харкові. У Полтаві Карпенко-Карий так і не зустрівся з С. Єфремовим (див. лист 23).

23. До С.ЄФРЕМОВА

12. X. 1904 г., Полтава

12 жовтня 1904 р.

Любий мій, коханий Сергій Александрович!

Ви обіщали бути у Полтаві 10. Я ждав. Тепер, видимо, ви перемінили всій замір і я посилаю Вам у Київ рукописи: “Суєта” і “Житейське море” та дуже-дуже прошу: приклавши до рукописів відбиток “Гандзі” послать в цензуру V т. якнайскоріше.

Очевидно я скінчу на счет видання V тому з Григорієм Іпатієвичем Маркевичем¹, але ще запевно не знаю. На цих днях виясниться. Я хочу 1200 руб. за V т.; він веде переписку з типографіями, щоб знати, що буде коштувати видання 4/т. примірників. Наш касир входить до нього в спілку і дає скількись там грошей.

Видання окремо 5 моїх п'єс для діла мого не практично. Надрукувавши окремо 5 п'єс, які входять майже всі в I^{III} том, я тим самим обезціню I т. і його ніхто не купить. І тепер всі практично говорять, що виданням дешевих книжечок: “Понад Дніпром”, “Хазяїна”, я підірвав продажі III і IV томів. Тим більше, що дешеві книжечки пішли в народ мало, а здебільшого розкуплені в книжних магазинах.

Після Варшавського ж погрому², та після пожежі³, що знищила всі мої збереження – мій економічний стан розшатався і я мушу тепер статкувати, щоб урівноважить свої фінанси, а через те слухаю голосу практиків. Звичайно, що й ви не станете дивуватись, коли я один 5 т. продам за 1000... Цим самим я піднишу ціну на друге видання I и 2 томів, яке хоче зробіть Общ[ество] печатного діла.

Діла наші в Полтаві погані. Перша половина Полтавського сезону була гарна, а друга – погана: і дощі і бідність публічності перешкоджають.

Будьте здорові! Владимиру⁴ низенько кланяюсь. Через 1^{1/2} м[ісяця] побачимось.

Що то буде у Києві⁵?

Нічого нового нема у репертуарі. Одна надія на контракти. “Шляхта” виручить!

Ваш І. Тобілевич.

Відділ рукописних фондів та текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України – Ф. 120. – № 445.

¹...*Григорій Іпатійович Маркевич...* Див. лист 22.

²...*Після Варшавського погрому...* З 1 жовтня по 26 листопада 1903 року трупа братів Тобілевичів гастролювала в Польщі і не мала успіху. П. Саксаганський у своїх мемуарах згадує Варшавські гастролі трупи і причиною поганих зборів вважає неправильно підібраний репертуар (першою виставою поставили “Гандзю”): “Гандзя” занастала весь Варшавський сезон. Перший збір був 1.100 карбованців, далі, як одрізало: 200, 150 крб... Найкраща українська трупа повинна

була мати ідеологію: “Подай же козакові руку і серце чистеє подай”. А ми в першій виставі показали гетьмана, що “зрадою поганою убив ляха”. Часописи – як у рот води набрали! А ми поїхали з Варшави... з 4 000 карбованців збитку!” Карпенко-Карий про справи в Польщі писав своїм дочкам Марії і Ярині у листі від 17 листопада 1903 року: “Діла наші погані, але поки є старий жир, то чоловік не скоро падає в карманну чахотку. Так і я. Живу старим жиром та доходами від авторських. Оце одібрав 400 руб. і посилаю їх вам” [5, с. 261].

³... *та після пожежі...* Йдеться про пожежу, яка сталася 24 липня 1902 року на Хуторі Надія (див. лист 8).

⁴...*Владимиру...* Йдеться про В. Ф. Дурдуківського.

⁵...*Що то буде у Києві...* З 1 грудня 1904 року починалися гастролі трупи І. Карпенка-Карого, М. Садовського і П. Саксаганського у Києві, які тривали до кінця лютого 1905 року [12, с. 399].

24. До С. ЄФРЕМОВА

2 листопада 1904 р.

ОТКРЫТОЕ ПИСЬМО

Київ, Гоголевская улица Кадетський переулок № 27

Сергею Александровичу г. Ефремову

Сват мій Маркевич¹ вже питав мене, чи одіслав у цензуру V том. Будьте ласкаві писніть мені: коли одіслали і чи приклали коротеньку біографійку, а я вже сповіщу п. Маркевича, щоб заспокоїти його. Вже близько час побачення. Будем живі, то 1 дек[абря] прибудемо в Київ². Діла тут – фе³!

Ваш І. Тобілевич.

1904 – 2.XI.

Харків

Відділ рукописних фондів та текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України – Ф. 120. – № 441. Зверху в лівому вуглі першої сторінки листа рукою С. Єфремова написано: Одписав 12/XI 904 та підпис.

¹...*Сват мій Маркевич...* Йдеться про Григорія Іпатієвича Маркевича (див. лист 22, 23).

²... *1 дек[абря] прибудемо в Київ...* 1 грудня почалися гастролі трупи М. Садовського, П. Саксаганського і І. Карпенка-Карого у Києві. (Див. лист 23).

³...*Діла тут – фе...* Про кепські театральні справи у Харкові та їх причину І. Карпенко-Карий згадує у листі до дочки Ярини (Орісі) Тобілевич від 2 листопада 1904 року: “У Харкові ми ніяких діл не маємо. Війна, мобілізація – тепер все, а через те настрої нерадісний і до театрів байдужість” [11, с. 165].

25. До С. ЄФРЕМОВА

[1–4. IV. 1905 г. Житомир]

початок квітня 1905 р.

Любий мій, Сергій Александрович!

Маркевич, якому я написав, що V том дозволено запитує: де ж той V т., що він його не одібрав? І от це саме питання я задаю Вам. Якщо одібрали, то, будьте ласкаві, вишліть йому скоріше. У нього своя типографія, роботи ще немає і йому цікаво розпочати друк V т.

Може, що знайдете нужним йому порадить, то, як чоловік великого опита в видавництві, – порадьте.

В якій книжці і за який місяць надрукована Ваша стаття “Вни закона”¹. Тут можна достать “Рус. Баг.”², але, не знаючи, дати трудно. Діла наші погані. Була забастовка на електричній станції і ми потеряли два дні без світла. Та і взагалі Житомир – польсько-жидівський город і ждять від нього щирої прихильності до українського театру – не можна.

Я дуже шкодую, що між нами лягла тінь непорозуміння³, але не думаю, щоб воно було таке глибоке, щоб помішало в других питаннях щирими відносинами.

Будьте здорові.

Ваш, щирий серцем,

І. Тобілевич.

Ех! Я одібрав “Шляхту”, але рецензію на неї не одібрав, а така рецензія мені нужна, щоб послать відповідь автору “Шляхти”. Будьте ласкаві, дайте рецензію і тим визвольте мене від важкого обов’язка дати отзив автору. Ви розумієте, як мені тяжко і незручно давати отзиви про чужі комедії. Похвалю – скаже, чом не поставили; огудю – скаже: завидує!.. Біда!

І. Тобілевич.

Відділ рукописних фондів та текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України – Ф. 120. – № 444. Зверху в лівому вуглі першої сторінки листа рукою С. Єфремова написано: Одписав 6/IV 905 та підпис.

¹...“Вни закона”... Стаття С. С. Єфремова “Вне закона: к истории цензуры в России”, надрукована в журналі “Русское Богатство” за 1905 рік № 2.

²... “Рус. Баг.”... “Русское Богатство” – щомісячний науково-літературний журнал, з травня 1906 року – літературний, науковий і політичний журнал, що виходив у Санкт-Петербурзі в 1901–1916 роках. Видавці – В. Короленко і М. Михайловський. У цьому журналі друкувався С. Єфремов.

³...Я дуже шкодую, що між нами лягла тінь непорозуміння... Сергій Єфремов у своїй монографії “Карпенко-Карий” (С. Єфремов. Вибране. – 2002 р.) згадує про дане “непорозуміння” – це позиція І. Карпенка-Карого стосовно японської війни: “Як відомо, більшість поступового громадянства в Росії і всі чисто українці стали в тих подіях на так званій “пораженческой” позиції. Річ зрозуміла: усім нам здавалось, що нещаслива війна викличе той самий ефект, як свого часу Кримська кампанія, і розв’яже ті визвольні сили, що стялися вже були в смертельній сутичці з самодержавієм. Зокрема для України мало бути корисне всяке ослаблення великодержавної ваги Росії, бо одбилосся б неминуче й на її внутрішньому механізмі. Централістичний гніт мусив би тоді конче попустити. Це був висновок, який сам собою впливав з конкретних політичних обставин, і не змовляючись, усі члени організованого українського громадянства одразу прийняли його. На превелике наше здивування, Іван Карпович став на позиції абстрактного, скажу так, гуманізму, цілком бездоганного в своїй абсолютній цінності, але глибоко помилкового за даних конкретних обставин. Війна – лихо. Треба, щоб вона швидше минулася... Страх перед затяганням війни мав деякі підстави і в родинних обставинах небіжчика: двоє синів його були на черзі, як “запасні”... От на цьому болючому питанні й сталася розрада. Кожна зустріч викликала гострі суперечки, змагання, після яких важко було, певне, обом сторонам...” [3, с. 345].

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Большая советская энциклопедия. В 30 т. – М.: Издательство “Советская энциклопедия”, 1969–1978 гг. – Т. 12. – Кварнер–Коигур. М., 1973. – 624 с.

Т. 15 – Ломбард–Мезитол. – М., 1974. – 632 с.

2. Даль В. И Толковый словарь живого великорусского языка. Совмещенная редакция изданий В. И. Даля и И. А. Бодуэна де Куртенэ в современном написании. В 4 т. – Т.2. – М.: ОЛМА Медиа Групп, 2007. – 668 с.

3. Єфремов С. Вибране. – К.: “Наукова думка”, 2002 р. – 395 с.

4. Єфремов С. О. Літературно-критичні статті. Основи. – К.: Видавництво художньої літератури “Дніпро”, 1993 р. – 343 с.

5. Карпенко-Карий І. (І. К. Тобілевич) Твори. Т. III. Упорядкування Л. Ф. Стеценка. – К.: Державне видавництво художньої літератури, 1961 р. – 459 с.

6. Листи І. К. Тобілевича // Театр. Орган управління в справах мистецтв при РНК УРСР, 1940 р. – № 6. – С. 21–29.

7. Словарь української мови. Упорядкував з додатком власного матеріалу Борис Грінченко. В чотирьох томах. – Т. 1. – К.: “Наукова думка”, 1996 р. – 494 с.

Т. 4. – К.: “Наукова думка”, 1996 р. – 563 с.

8. Стеценко Л. І. Карпенко-Карий (І. К. Тобілевич). Життя і творча діяльність. – К.: Державне видавництво образотворчого мистецтва і музичної літератури, 1957 р. – 305 с.
9. Тобілевич Ігор. Невідомий лист Карпенка-Карого // Кіровоградська правда, 7 червня 1968 р.
10. Тобілевич Н. Ю. Уроки житейської мудрості. Листи І. К. Тобілевича (Карпенка-Карого) до своїх дітей // Вітчизна, 1991 р. – № 5. – С. 167–175.
11. Тобілевич Н. Ю. Уроки житейської мудрості. Листи І. К. Тобілевича (Карпенка-Карого) до своїх дітей // Вітчизна, 1991 р. – № 6. – С. 163–171.
12. Цибаньова О. Літопис життя і творчості І. Карпенка-Карого (І. К. Тобілевича). – К.: “Дніпро”, 1967 р. – 451 с.
13. Чикаленко Є. і П. Стебницький. Листування. 1901–1922 роки // Упорядкування Н. Миронець, І. Старовойтенко, О. Степченко. – К.: Темпора, 2008. – 627 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА СТАТТІ

Бронза Світлана Миколаївна – аспірантка Кіровоградського національного технічного університету.

Наукові інтереси: проблеми розвитку української драматургії кінця XIX – початку XX століття, творчість І. Тобілевича (Карпенка-Карого).

ХУДОЖНЄ ОСЯГНЕННЯ ВІКОВОЇ ПСИХОЛОГІЇ В ПОЕЗІЇ Т. ШЕВЧЕНКА „МЕНІ ТРИНАДЦЯТИЙ МИНАЛО...”

Олена БУРЯК (Кіровоград)

У статті досліджується специфіка художнього осягнення вікової психології в поезії «Мені тринадцятий минало...».

The article deals with the specific character of the belles letters comprehension of the age psychology in the poem «My thirteenth year was passing».

Найголовніші, іманентні риси геніальних творів, відзначені багатьма науковцями, – їхня невичерпність і вічна актуальність. Саме тому творчість геніїв, зокрема Тараса Шевченка, – принципово неосяжна й відкрита для нових прочитань, нових інтерпретацій, нових відкриттів.

Невсипуща, прискіплива увага дослідників до особистості й літературного та малярського спадку митця не лише сприяла всебічному вивченню надбань українського класика, а й призвела до ряду негативних наслідків: канонізація постаті генія, зацикленість на змістових, здебільшого національно-патріотичних домінантах, величезна кількість ідеологічно зааганжованих інтерпретацій, і як результат, вироблення рецептивних стереотипів у сприйманні та виникнення ілюзії вичерпаності поезії через її численні прочитання. Прикметно, що в період чергових спроб переосмислення Шевченка, об’єктом наукового вивчення, як завжди, обираються твори, у котрих яскраво виявлена національна ідея, натомість інтимна настроєва лірика лишається на маргінесі інтересів учених. Серед аналітичних розвідок, присвячених висвітленню ідейно-змістових домінант